

บทที่ ๒

ความสำคัญของคำสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา (The Importance of Rebirth Doctrine in Buddhism)

งานวิจัยพุทธศาสนานี้เกี่ยวข้องกับเรื่องทางนามธรรมเป็นหลักและเป็นงานวิจัยในแง่ปรัชญาซึ่งเมื่อกล่าวในแง่ปรัชญาอาจจัดงานวิจัยฉบับนี้ได้ว่าอยู่ในสาขาอภิปรัชญาในเรื่องหนึ่ง(และรวมถึงเป็นงานทางพุทธจริยศาสตร์ด้วยซึ่งก็เป็นพุทธจริยศาสตร์ในเชิงอภิปรัชญาเช่นกันเพราะเหตุผลในทางจริยศาสตร์มีที่มาจากเหตุผลในทางอภิปรัชญา) และก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นอภิปรัชญาทางพุทธศาสนาหรือพุทธอภิปรัชญาซึ่งในที่นี้กล่าวถึงในแง่ชีวิตและความตายที่อยู่เหนือพ้นของการตามรู้ตามเห็น โดยอาศัยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส หรือเกี่ยวข้องกับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามทฤษฎีของพุทธศาสนานิกายวัชรยานแบบทิเบต โดยการศึกษาในครั้งนี้ได้ศึกษาเทียบเคียงกับหลักคำสอนเดียวกันนี้กับนิกายเถรวาทแบบไทย และเนื่องจากงานนี้เป็นเรื่องทางนามธรรมซึ่งเป็นเรื่องที่ทำให้ความเข้าใจได้ยาก โดยเฉพาะผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับแนวคิดทางนามธรรมหรือผู้ที่คุ้นเคยแต่เฉพาะแนวคิดทางกายภาพหรือวัตถุธรรมหรือรูปธรรมซึ่งอาจจะเกิดความลังเลสงสัยหรือเกิดความไม่เข้าใจเกี่ยวกับที่มาที่ไปหรือคำสอนพื้นฐานของแนวคิดทางนามธรรมเหล่านี้ ผู้วิจัยจึงอยากจะกล่าวถึงแนวคิดพื้นฐานทางนามธรรมเหล่านี้ เพื่อจะได้ช่วยให้เห็นหรือเข้าใจแนวคิดเหล่านี้ของพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้นและเพื่อจะชี้ให้เห็นว่าคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปไม่ว่าในนิกายไหนล้วนแต่เกี่ยวข้องหรือมีที่มาจากเรื่องนามธรรมเหล่านี้เป็นสำคัญ และตามที่กล่าวมาในบทนำแล้วว่า คำสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดนี้มีควมสำคัญในพุทธศาสนาทุกนิกายทั้งเถรวาท มหายาน และวัชรยาน ในบทนี้จึงจะขยายรายละเอียดความสำคัญของคำสอนพื้นฐานนี้เพิ่มขึ้น โดยจะเริ่มพิจารณาจากเถรวาท แล้วต่อยอดมายาน และวัชรยานตามลำดับ รวมทั้งจะกล่าวถึงคำศัพท์บางคำที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยฉบับนี้เพื่อที่จะช่วยเพิ่มความเข้าใจในเนื้อหาของงานวิจัยนี้มากขึ้น

เถรวาท (Theravāda)

คำสอนเกี่ยวกับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดนี้เป็นคำสอนพื้นฐานคำสอนหนึ่งในคำสอนพื้นฐานทั้งหลายของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ตามพระไตรปิฎกเถรวาทนั้น พระพุทธเจ้าตรัสถึงคำสอนเรื่องนี้ว่า เกี่ยวเนื่องอยู่ในเรื่องสัมมาทิฏฐิ* ซึ่งในคำสอนกล่าวว่ามีสัมมาทิฏฐิอยู่สองประเภท พระไตรปิฎกเถรวาทกล่าวว่าสองประเภทนั้นคือสัมมาทิฏฐิในระดับโลกียะ คือโลกียสัมมาทิฏฐิ เรียกว่าเป็นสาสวะ เป็น

* คำว่า “ทิฏฐิ” เป็นการเขียนตามรูปศัพท์เดิมในภาษาบาลี ส่วนคำว่า “ทิฐิ” เขียนตามแบบราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งตามมติที่ประชุมคณะกรรมการบัญญัติศัพท์ปรัชญาของราชบัณฑิตยสถานให้เขียนแบบใดก็ได้ {สุนทร ฌ รังษี, พุทธปรัชญาในพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้าคำชี้แจงทางวิชาการ.} พระไตรปิฎกฉบับหลวงใช้คำว่า “ทิฐิ” ที่อื่น ๆ ใช้ “ทิฏฐิ” งานวิจัยฉบับนี้ใช้ “ทิฏฐิ”

สัมมาทิฐิพื้นฐาน หรือสัมมาทิฐิเบื้องต้น เป็นบาทฐานให้บุคคลคนเห็นความจริงในระดับปรากฏการณ์ หรือสมมติบัญญัติได้ถูกต้อง เพื่อให้บุคคลปฏิบัติได้สอดคล้องกับความจริงนั้น อันจะเป็นประตูเปิดไปสู่หนทางแห่งความเป็นอริยะของบุคคล เมื่อบุคคลกลายเป็นพระอริยะ สัมมาทิฐินั้นก็จะกลายเป็นสัมมาทิฐิในขั้นอริยะ เป็นสัมมาทิฐิของพระอริยะบุคคลอันเป็นการยังเห็นความจริงในระดับสูงสุดหรือในขั้นปรมาตถ์ (Ultimate Truth) สัมมาทิฐิในขั้นนี้จึงเรียกว่า โลกุตระสัมมาทิฐิ และโลกุตระสัมมาทิฐิจึงเกิดขึ้นจากโลกียสัมมาทิฐิ หรือโลกียสัมมาทิฐิเป็นพื้นฐานของหรือแปรเป็นโลกุตระสัมมาทิฐิ เหมือนมะม่วงดิบแปรเป็นมะม่วงสุกฉนั้น

ตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (The most accomplished saint) นั้น คำสอนเรื่องสัมมาทิฐิตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฐิ เมื่อรู้ว่าสิ่งใดเป็นมิจฉาทิฐิสิ่งใดเป็นสัมมาทิฐิแน่ชัดแล้วจึงจัดว่าความรู้นั้นเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งในพระไตรปิฎกของเถรวาทได้กล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงมิจฉาทิฐิหรือความเห็นผิดหรือเห็นไม่ตรงกับความเป็นจริงไว้ว่า

“คูกริกษุทั้งหลาย กัมมิจาทิฐิเป็นไฉน คือความเห็นดังนี้ว่าทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล ฆัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล สังเวทที่บวงสรวงแล้ว ไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้ว ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ที่เป็นอุปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง ในโลกไม่มี นิมิจจาทิฐิ”^๑

แนวคิดมิจฉาทิฐิในเรื่องนี้ตรงกับแนวคิดเรื่องการขาดสูญ (Nihilism) หรือแนวคิดปฏิเสธนิยม ซึ่งก็ตรงกับแนวคิดวัตถุนิยม (Materialism) หรือลัทธิที่เชื่อในเชิงกายภาพ (Physicalism) และตรงกับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่ศึกษาเฉพาะความจริงทางกายภาพ แต่ละเลยในการศึกษาความจริงทางจิตวิญญาณ และแนวคิดนี้ตรงกับแนวคิดของท่านอชิตเกสสัมพล^๒ เจ้าลัทธิในสมัยพุทธกาล ข้อเสียของลัทธินี้คือเมื่อมองไม่เห็นคุณค่าหรือความสุขทางจิตใจหรือจิตวิญญาณ จึงเกิดการหมกมุ่นในกามคุณ

ในส่วนคำสอนเรื่องสัมมาทิฐิ ในที่นี้จะกล่าวถึงโลกียสัมมาทิฐิ ที่เรียกว่าสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลแก่ขันธ ตามที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ ดังนี้

“คูกริกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธ คือความเห็นดังนี้ว่า ทานที่ให้แล้ว มีผล ฆัญที่บูชาแล้ว มีผล สังเวทที่บวงสรวงแล้ว มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้ว มีผล โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามี บิดามี สัตว์ที่เป็น

^๑ ม. อ. ๑๔/ ๒๕๕/๑๕๘.

^๒ พุทธปรัชญาในพระสูตรตันตปิฎก: ชุมนุมพระสูตรสำคัญจากพระสูตรตันตปิฎก, แปลและเรียบเรียงโดย สมภาร พรมทา, (เอกสารอยู่ในระหว่างการตีพิมพ์), หน้า ๕๖.

อุปปาติกะมี สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเองในโลก มีอยู่ นี้สัมมาทิฐิที่เป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธ^๓

จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงเรื่องผลของการทำบุญสุนทาน การอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ย่อมให้ผล กรรมที่ทำย่อมมีผล ครัสถึงโลกนี้โลกหน้าอันเป็นเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ ซึ่งตามหลักพุทธศาสนาแล้วย่อมเป็นเรื่องของเหตุปัจจัย ไม่ใช่ใครบันดาล ครัสถึงเรื่องบิดามารดา ซึ่งเป็นตัวอย่างในเรื่องบัญญัติของโลกอันไม่ควรละเลยเพิกเฉย ควรเคารพบูชายกย่อง บำรุงคอบแทนบุญคุณ ครัสถึงอุปปาติกะสัตว์หรือสัตว์ที่ปฏิสนธิขึ้นแบบโตเต็มตัว เช่น เทวดา สัตว์นรก เปรต เป็นต้น ว่ามีอยู่ ซึ่งต่างจากกำเนิดแห่งความเป็นมนุษย์หรือสัตว์เครื่องาน แม้จักฆูของมนุษย์ทั่วไปมองไม่เห็น แต่ไม่ได้หมายความว่ากำเนิดของสัตว์ในภพภูมิต่างๆ อันเหนือสามัญวิสัยของมนุษย์นั้นไม่มี เพราะความจริงคือสิ่งเหล่านี้มีอยู่แต่สามัญวิสัยของมนุษย์ไม่มีคุณภาพเพียงพอที่จะมองเห็นหรือรับรู้ เพราะสิ่งเหล่านี้มีอยู่ เป็นอยู่ด้วยความสูงต่ำของคุณภาพแห่งจิตมิใช่ความสูงต่ำของคุณภาพแห่งกาย การที่จะเห็นได้ต้องใช้จิตวิสัยซึ่งก็คือการฝึกจิต เหมือนกับการดูดวงดาวที่อยู่ไกลต้องผลิตกล้องดูดาวที่เหมาะสมจึงจะเห็นฉะนั้น และพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงสมณะ นักบวช นักบุญ หรือพระภิกษุ โยคีผู้บำเพ็ญจิต ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้ยกระดับคุณภาพของจิตสู่ความเป็นอริยะ ผู้เข้าถึงความรู้แจ้งในแสงแห่งธรรมด้วยตนเอง และยังแสงแห่งธรรมนั้นสว่างไสวในใจคน แจ่มแจ้งในความจริง ทั้งในโลกนี้และโลกหน้านั้นมีอยู่

ความเห็นชอบหรือสัมมาทิฐิในเรื่องนี้ จักทำให้เราไม่หลุดร่วงลงสู่ห้วงแห่งความขาดสูญหรือเชื่อในอวจเจตทิฐิอันกล่าวขัดกันกับสัมมาทิฐิของพระพุทธศาสนา หากเราหรือโลก (ความคิดของคนส่วนใหญ่) อยู่ฝ่ายมิจฉาทิฐินี้ เราหรือโลกย่อมวุ่นวายด้วยทิฐินี้ ด้วยผลแห่งการกระทำของทิฐินี้ที่ขัดขวางบัญญัติกรรมและบัญญัติโลก (บัญญัติโลก เช่น มีบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ พี่ น้อง ชาย หญิง) เมื่ออยู่ในฝ่ายสัมมาทิฐิ เราย่อมสุขสงบ โลกย่อมดีงาม (ไม่มีโสภณากรรมจากความเห็นผิดเกิดขึ้นในโลก) ด้วยการกระทำที่สอดคล้องต่อความเป็นจริงและยังผลให้มีความสุขสงบดีงามของเรานั้นต่อเนื่องไปจนถึงโลกหน้าตามหลักการแห่งกรรมอันส่งผลต่อคุณภาพของจิต

คำสอนในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดจึงเป็นเรื่องสำคัญเพราะสอนให้เห็นความจริง จึงเป็นความเห็นอันชอบธรรมอันเป็นสัมมาทิฐิ คำว่าสัมมาทิฐิแสดงความหมายถึงการมีผลไปถึงโลกหลังความตาย ไม่ใช่เพียงโลกขามมีชีวิตเท่านั้น ดังที่กล่าวมา

ขอบเขตแบบข้ามภพข้ามชาติในคำสอนสัมมาทิฐิเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด จะเห็นได้จากข้อความในพระไตรปิฎกเถรวาทหลายๆที่ เช่น ข้อความดังต่อไปนี้

“พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯ เมื่อบุคคลหนึ่งท่องเที่ยวไปมาอยู่ตลอดกับหนึ่ง พึงมีโครงกระดูก

^๓ ม. อ. ๑๔/ ๒๕๗ /๑๕๕.

ร่างกระดูก กองกระดูก ใหญ่เท่าภูเขาเวปุลละนี้ ถ้ากองกระดูกนั้น พึ่งเป็นของที่จะขนมารวมกันได้ และกระดูกที่ได้สั่งสมไว้แล้วก็ไม่พึ่งหมดไป ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสังสารนี้ กำหนดที่สุด เบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้”^๔

พระพุทธพจน์ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงการเวียนว่ายตายเกิดไปแบบไม่มีที่สิ้นสุดตามกาลเวลาของจักรวาล การรู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมจนกระทั่งบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต ไม่ต้องตกอยู่ในห่วงทุกข์ของการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารหรือบรรลุถึงภาวะที่สุขสงบละเอียดประณีตอันแท้จริงสูงสุดในระดับปรมาตมน์นั้น ไม่อาจเกิดขึ้นได้ลอยๆหรือโดยบังเอิญในชีวิตนี้หรือในชีวิตใดชีวิตหนึ่งข้างหน้าได้ แต่เกิดจากการสร้างคุณภาพของจิตใจให้อยู่ในระดับเดียวกับสภาวะปรมาตมน์นั้นจึงจะเข้าถึงหรือนิพพานได้ ชีวิตมิใช่กลุ่มด้ายที่พโยนออกไปแล้วก็จะคลี่คลายขยายตัวไปจนสุดอีกข้างหนึ่ง เวลาอาจจะช่วยหรือทำลายการรู้แจ้งของชีวิตก็ได้ หากตระหนักรู้ว่าในชีวิตแฝงไว้ด้วยเจตจำนงที่จะบรรลุความอุดมของชีวิตซึ่งเป็นของขวัญอันล้ำค่า เป็นผลงานอันยอดเยี่ยมแห่งกรรมที่ได้มอบอิสรภาพนี้ให้กับเรา และหากเรานำมาปฏิบัติจนเกิดมรรคผล เราข่อมได้พบบ้านทางจิตวิญญาณ (Spiritual Homeland) ที่แท้จริงของเรา เราข่อมหลุดพ้นจากกับดักของวัฏสงสาร ไม่ต้องไปเกิดเป็นมด แมลงให้เขาเหยียบ ไม่ต้องไปเกิดเป็นเปรตผู้หิวโหย ไม่ต้องถูกแช่แข็งหรือถูกไฟเผาหนาวร้อนอยู่ในนรกนับกับนับกัลป์ไม่ได้ หรืออย่างน้อยก็ไม่ต้องทนทุกข์ทางจิตวิทอย่างมีชีวิตเป็นอยู่ นอกเหนือจากทุกข์ทางอภิปรชญา (คำว่าอภิปรชญาในงานนี้หมายถึงเรื่องข้ามภพข้ามชาติของการเวียนว่ายตายเกิด) ที่จะต้องประสบพบเจอเมื่อละร่างสังขารนี้ไปแล้ว

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาถึงสัตว์ (Being) ผู้เที่ยวเกิดเที่ยวตายอยู่ในภพภูมิทั้งหลายว่า

“ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราข่อมเห็นหมู่สัตว์นี้ ผู้ไปในค้นหาในภพทั้งหลายคตินรนอยู่ในโลก นรชนทั้งหลายที่เลว ยังไม่ปราศจากค้นหาในภพน้อยใหญ่ ข่อมรำไรใกล้ปากมัจจุฯ”^๕

สัตว์ผู้มัวเมาอยู่ในค้นหาข่อมประสบกับความทุกข์ การถูกทำลายอย่างไม่สิ้นสุด ประสบกับมรณกรรมแล้วๆอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไร้อิสรภาพที่จะชัดเจนที่จะเอาชนะความเกิด แก่ เจ็บ ตายนั้นได้ เป็นฝ่ายถูกกระทำ (Passive) ตลอด ไม่อาจสร้างนฤมิตรกรรมทางจิตใจที่จะเอาชนะพญามัจจุราชท่านได้ ดังนั้นจึงถูกจุด ถูกคร่ากุมจับไป เป็นนักโทษแห่งวัฏสงสาร ถูกจองจำอยู่ชั่ววนาคาปีหรือชั่วกัลปาวสาน

^๔ ส. นี. ๖๖/ ๔๔๑ / ๒๐๖- ๒๐๗.

^๕ พ. มห. ๒๕ / ๕๐ / ๔๗.

ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ผู้ถูกคิดกันไม่ให้เห็นความจริงจากวิชาหรือความไม่รู้ ถูกพันธนาการอยู่ด้วยตัณหา ซึ่งควรที่เราจะปลดปล่อยโศตรวนในจิตใจ แหกกรงขังแห่งความทุกข์ของสังขารเพื่อที่จะสูดเอาอากาศอันบริสุทธิ์ของอิสรภาพแห่งความสุขที่อยู่เหนือพันวิญญะแห่งความทุกข์ แปรตัวเองจากธาตุหินเป็นธาตุทองทางจิตวิญญาน ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเสมือนท่อนไม้ ที่โยนขึ้นไปในอากาศ บางครั้งก็ตกลงทางโคน บางครั้งก็ตกลงทางกลาง บางครั้งก็ตกลงทางปลาย สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกมัด วิ่งไปท่องเที่ยวไปอยู่ บางครั้งก็ไปสู่โลกอื่นจากโลกนี้ บางครั้งก็มาสู่โลกนี้จากโลกอื่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) นี้ มีที่สุดอันตามไปไม่พบ ไม่ปรากฏ เงื่อนเบื้องต้น เบื้องปลายของสัตว์ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกมัด วิ่งไปท่องเที่ยวไปอยู่ ควรที่จะเบื่อหน่ายคลายกำหนด ในสังขารทั้งปวง ควรที่จะไปพ้นเสีย”^๖

ในที่อื่นๆก็ได้กล่าวถึงเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ อันเป็นไปตามกรรมดีกรรมเลวที่ก่อไว้ เป็นคุณเป็นโทษของกรรม ในการเจริญสมาธิภาวนาในพระพุทธศาสนา มีพื้นฐานอยู่บนการพิจารณาในบาปบุญคุณโทษของการกระทำเหล่านี้รวมทั้งพิจารณาอานิสงส์ของความมีจิตใจที่เมตตา กรุณา มุทิตา ต่อสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นสภาวะที่จิตนุ่มนวลควรแก่การทำงาน หรือ โน้มหน้าไปสู่การที่จิตเหมาะสมจะบ่มเพาะสมาธิภาวนา อันง่ายต่อการบรรลุผลจึงจะได้รับความเจริญก้าวหน้าในทางธรรม

พระพุทธโฆสาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค อันเป็นพระไตรปิฎกฉบับย่อ^๗ ซึ่งในปริจเฉทที่ ๘ เรื่องพรหมวิหารนิเทศ ที่ว่าด้วยการเจริญภาวนาพรหมวิหารธรรม ซึ่งได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา นั้น ในข้อกรุณา ท่านกล่าวว่า ก่อนลงมือเจริญกรุณา พึงพิจารณาโทษของวิหิงสาคือการเบียดเบียนสัตว์และอานิสงส์ของกรุณาเสียก่อน โทษของวิหิงสาและอานิสงส์ของกรุณา คือ

“ก็แหละคนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีชาติสันดานชอบทรมาณเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยมือของตนเอง ด้วยการขว้างด้วยก้อนดินบ้าง หรือด้วยวิธีการอื่นๆ ใดๆ ใดอย่างหนึ่งบ้าง ก็ผลวิบากอันเลวทรามของการเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายเช่นนั้น ย่อมจะตามสนองเขา ทั้งในโลกปัจจุบันและโลกอนาคต โดยไม่ต้องสงสัย

^๖ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานคร พิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๐๐.

^๗ พระครูวรปัญญาคุณ, คำปรารภ ใน พระพุทธโฆสาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๔ แปลโดย สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พันธ์ ๒๕๔๖), หน้า ๕.

ปีนความจริงที่เดียว ผู้ใดเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยการทำให้ถึงสิ้นชีวิตบ้าง ด้วยการตัดอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งให้ทนทุกข์ทรมานบ้าง ด้วยทำให้เสียทรัพย์บ้าง ด้วยทำให้เสื่อมลาภบ้าง ด้วยทำให้พลัดถิ่นาคาที่อยู่บ้าง ด้วยทำให้เสียผลประโยชน์บ้าง ด้วยทำให้เสื่อมยศบ้าง ด้วยทำให้ก้อเงินในที่ประชุมบ้าง โดยที่สุด แม้ด้วยการคอยจ้องจับผิดตามความจริงอันเป็นการอยู่ด้วยความประมาทของเขาผู้นั้น เช่นกล่าวมานี้ ย่อมจะบันดาลให้เป็นไปเพื่อไม่ให้เขาได้ลาภที่ยังไม่ได้ เพื่อเสื่อมลาภที่เขาได้มาแล้ว แม้ในโลกที่เห็นๆกันนี้ที่เดียว กล่าวคือ ชื่อเสียงอันเลวทรามของเขาซึ่งมีการเบียดเบียนสัตว์นั้นเป็นเหตุ ย่อมกระพือสะพัดไป เมื่อเข้าสู่สมามคม เขาจะเป็นคน ไม่แก่ล้าวกกล้า ไม่สง่าผ่าเผย ครั้นถึงคราวตายเขาจะเป็นคนหลงตาย เมื่อแตกกายตายไปแล้ว ทุกคติภูมิ เป็นสิ่งที่เขาต้องหวังได้ และภายหลังเมื่อเขามาเกิดเป็นมนุษย์ในสุคติภูมิ เขาจะเป็นคน ได้ชาติกำเนิดเลวมีตระกูลต่ำ จะเป็นคนมีผิวพรรณทราม น่าเกลียดน่าชัง เขาจะเป็นคน มีโรคอาพาธมาก เขาจะเป็นคนตกทุกข์ได้ยาก มีข้าวน้ำ โภชนะอาหารบกพร่อง เขาจะเป็นคนมีอายุสั้น มีชีวิตอยู่ในโลกนี้น้อย ฉะนี้

โยคีบุคคลจงพิจารณาให้เห็นโทษของวิหิงสา คือ การเบียดเบียนสัตว์อย่างปราศจากกรุณา อันสืบเนื่องคิดสันดานคนมา เป็นอเนกประการเช่นที่พรรณนามานี้ ครั้นแล้วจงพิจารณาให้เห็นอนิสงส์ของกรุณาคือความสงสารสัตว์โดยประการตรงกันข้ามกับโทษวิหิงสาตามที่พรรณนามาแล้ว เมื่อเห็นโทษและคุณค่าเด่นชัดแล้ว จึงเริ่มลงมือเจริญกรรมฐาน โดยวิธีแห่งภาวานา...”^๔

ความในข้อนี้ก็มีความในข้อหนึ่งที่กำลังกล่าวถึงการเวียนว่ายตายเกิดของชีวิตซึ่งเป็นไปตามลักษณะแรงผลักดันแห่งกรรมไปตามระยะเวลาจนข้ามภพข้ามชาติ

ในสามัญญผลสูตร พระพุทธองค์ทรงตรัสเรื่องความจริงเกี่ยวกับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดอันเกิดจากผลดีของการบวชเรียนเขียนอ่านแล้ว ได้มรรคผลจากการถือศีล บำเพ็ญสมาธิ เจริญภาวนา หนึ่งในผลนี้คือ การได้บุพเพนิวาสานุสสติญาณอันทำให้ระลึกชาติได้ ดังพระพุทธพจน์ตรัสถึงผู้ระลึกชาติได้ว่า

“ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจตุตถภพโน้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้...”^๕

^๔ พระพุทธโมสัจจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๔ แปลโดยสมเด็จพระญาณสังวร (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรีนติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓๐ - ๕๓๑.

^๕ พุทธปรัชญาในพระสูตรตันตปิฎก: ชุมนุชพระสูตรสำกัญจากพระสูตรตันตปิฎก, แปลและเรียบเรียงโดย สมภาร พรหมทา (เอกสารที่อยู่ระหว่างการตีพิมพ์), หน้า ๘๑.

อีกหนึ่งในผลได้ต่อมาที่กล่าวไว้ในสามัญผลสูตร คือ การได้จุรูปปาดญาณ หรือทิพพจักขุญาณ คือการมีตาทิพย์รู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย เห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักษุมนุษย์ รู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม^{๑๑}

พระธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดนี้ นอกจากจะกล่าวถึงแบบข้ามภพข้ามชาติแล้ว ยังกล่าวถึงการเกิดดับในชั่วขณะจิตเอาไว้ด้วย ข้อความหนึ่งที่กล่าวถึงมีดังนี้

“...ชีวิตน้อยตั้งอยู่น้อยเป็นอย่างไร ชีวิตเป็นอยู่แล้ว ในขณะที่จิตยังเป็นอดีต บ่อมไม่ เป็นอยู่ จักไม่ เป็น ชีวิตจักเป็นอยู่ ในขณะที่จิตเป็นอนาคต บ่อมไม่ เป็นอยู่ ไม่เป็นอยู่แล้ว ชีวิตบ่อมเป็นอยู่ในขณะจิตเป็นปัจจุบัน ไม่เป็นอยู่แล้ว จักไม่ เป็นอยู่...”^{๑๒}

ตามข้อความข้างบนนี้ กล่าวถึงลักษณะการเกิดดับของจิตอันสัมพันธ์กับชีวิต ชีวิตมีจิตดวงเดียว ไม่มีใครมีจิตสองดวง หมายความว่า ชีวิตดำรงอยู่ด้วยขณะจิตแห่งปัจจุบัน ในขณะที่ขณะจิตแห่งอดีตดับลงไป แล้ว และขณะจิตแห่งอนาคตบ่อมยังไม่เกิด ชีวิตจึงเป็นอยู่ด้วยปัจจุบันขณะ (Nowness) อีกอย่างหนึ่ง นอกจากกล่าวถึงจิตผู้มีชีวิตแล้ว ข้อความในตอนนี้ก็ยังมีหมายถึงขั้นของสัตว์ผู้ตายด้วย เมื่อตายแล้วขั้นก็แตกดับ และสัตว์ก็ไม่เป็นอยู่ในอนาคตขั้น สัตว์เป็นอยู่ด้วยปัจจุบันขั้น และสัตว์โลกตายก็เพราะความแตกดับแห่งจิต นี่คือความหมายที่ว่าชีวิตตั้งอยู่น้อยในแง่หนึ่ง ซึ่งในแง่นี้เป็นบัญญัติทางปรมาตม^{๑๓} และจิตทั้งสามกาลนี้ก็เป็ใคร่จิตที่เอื่อมไม่ถึง หรือไม่อาจเข้าใจได้ของปุถุชน และชี้ให้เห็นถึงชีวิตเกิดดับแห่งปัจจุบันขณะ อันเนื่องมาจากการเกิดดับของจิต

อีกแง่คือความเป็นเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันของชีวิตในแง่ใดลักษณะ ส่วนประกอบทั้งหลายของชีวิตตกอยู่ภายใต้กฎใดลักษณะ มีอายุจำกัดหรือมีช่วงเวลาของการดำรงอยู่ระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งไม่มาก บ่อมเสื่อม บ่อมดับไป ขั้นหรือธรรมเหล่าใดที่ยังไม่เกิดขึ้นในปัจจุบันอันยังเป็นอนาคตขั้นอยู่ ก็ยังไม่มียู่ อีกเหมือนกัน ส่วนประกอบของชีวิตมีอยู่น้อย ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป และเมื่อดับไปแล้วก็ไม่มียู่ในปัจจุบัน ชีวิตในแง่นี้จึงกล่าวว่าเป็นชีวิตที่มีกิจน้อย นอกจากนี้ยังหมายถึงชีวิตอันแสนสั้นของมนุษย์เมื่อเทียบกับเทวดาทั้งหลาย^{๑๔}

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงการตาย เกิด หรือเกิดดับในปัจจุบันหรือชั่วขณะจิต ดังข้อความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

^{๑๒} พุ. มหา. ๒๕ / ๔๕ / ๔๓.

^{๑๓} พุ. มหา. ๒๕ / ๔๕ / ๔๔.

^{๑๔} พุ. มหา. ๒๕ / ๔๕ / ๔๕.

“กมฺมสฺส การโก นตฺติ วิปากสฺส จ เวทโก สฺสทฺธมฺมา ปวตฺตนฺติ เอเวตฺต สมฺมทสฺสนํ
ผู้สร้างกรรมไม่มี และผู้สวดยผล (ของกรรม) ก็ไม่มี ธรรมล้วนๆเป็นไปอย่างเดียว
นี่เป็นสัมมาทัศนะ (คือความเห็นโดยชอบ)”^{๑๔}

กรรม เมื่ออธิบายในแง่ความสัมพันธ์ของเหตุและผล ก็มีเพียงเหตุ ไม่มีผู้สร้าง และ
นอกเหนือไปจากความเป็นไปของผลก็ไม่มีผู้สวดย คำว่าผู้สร้าง ผู้สวดย กรรมและผลของกรรมนั้นเป็น
สมมติบัญญัติ

การเวียนว่ายตายเกิดในแง่ฉัพพัตถ์หรือชั่วขณะจิตตามตัวอย่างที่กล่าวมานี้ ค่อนข้างจะเน้นถึง
กระบวนการทางนามธรรมมากกว่า คือ ในลักษณะการเกิดดับของจิตอันเป็นคำสอนในแง่อภิธรรม

เท่าที่กล่าวมานี้ พระไตรปิฎกในนิกายเถรวาทนั้นก็กล่าวเน้นเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดเอาไว้อยู่มาก
ใช้ว่าคำสอนนี้จะไร้ความสำคัญก็หาไม่ เพราะเป็นบาทฐานทางจริยธรรมของพุทธศาสนิกชน อัน
เห็นได้จากวิถีปฏิบัติในเรื่องทาน ศีล ภavana อันจะมีผลให้โอกาสที่จะเกิดใหม่ในทุคติภูมิมีน้อยลง มี
ความสุขความเจริญยิ่งขึ้นไปในสุคติภูมิมากขึ้น ผลได้ในทางจิตวิทยาอันได้แก่ สุขกายสบายใจเป็น
ผลเพียงเบื้องต้นเท่านั้น ส่วนผลด้านความหลุดพ้นจากห้วงทุกข์ห้วงอบายหรืออินทพานนั้นย่อมบ่ม
ระยะทางได้แน่แท้ทีเดียว เพราะเนื่อนานบุญแห่งจิตใจหว่านไถไว้ดีแล้ว จึงเหมาะที่จะปลูกฝังเมล็ดพันธุ์
แห่งปัญญาในจิตอันนุ่มนวลควรแก่การงาน (Serviceable) นั้นได้ในโอกาสต่อไป

อย่างไรก็ดีปรัชญาทางพุทธศาสนาเถรวาทบางท่านอาจไม่เน้นความสำคัญเรื่องการเวียนว่ายตาย
เกิดมากนัก แต่เน้นการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทางจริยธรรมในชีวิตประจำวันของพุทธศาสนิกชนและความ
ร่วมเย็นเป็นสุขทางสังคมมากกว่า เนื่องด้วยเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ด้วยเหตุผลและเห็นผลชัด เห็นผลต่อหน้า ไม่
ว่าจะเป็นความสุขสงบในระดับจิตวิทยาของปัจเจกชนหรือการหยั่งรากลึกในทางธรรม ผลได้ใน
สัมปรายภพจะเกิดขึ้นเองไม่ต้องไป้องนอนหวง เพราะในยุคสมัยแห่งความเจริญทางวิทยาศาสตร์
เพื่อมุ่ง การไปเน้นเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดอาจดูมองจากผู้ที่ไม่เข้าใจพุทธศาสนาได้ว่า พุทธศาสนาเข้าใจ
ไม่ได้กับยุคสมัย แม้อันที่จริงยุคสมัย (แห่งการยึดถือวัตถุของผู้คน) เข้าไม่ได้กับพุทธศาสนามากกว่าก็ตาม
ที่ ก็ทั้งยังเข้าใจยากในระดับผัสสะและเหตุผลของคนที่จะเห็นเป็นที่ประจักษ์

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) เห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องอินไตยคือสิ่งอันไม่พึงคิดเพราะอาจจะเป็น
บ้าไปได้ ถ้ามัวแต่หมกมุ่นครุ่นคิดหาทางพิสูจน์ก็อาจจะเฉไฉไปสู่ความงมงายไขว้เขวจนออกนอกกลุ่มออก
ทาง นอกจากนั้นอาจจะเป็นการย่ำให้คนกลัวการตกนรก หรือการเกิดใหม่ในภพภูมิที่ไม่ดีจนเกิดเป็นการ
ทำบุญเพื่อคำกำไร ท่านกล่าวว่า การที่จะรอให้คนมีศีลธรรมกันขึ้นมาเองถ้าได้เห็นผลของการพิสูจน์เรื่อง
การเวียนว่ายตายเกิดนี้ ไม่สมเหตุสมผลเพราะไม่รู้ว่าจะพิสูจน์เสร็จกันเมื่อไหร่ เพราะไม่สามารถพิสูจน์
แสดงให้เห็นประจักษ์แจ้งกันได้ เพราะคนหนึ่งไม่อาจแสดงแจ้งประจักษ์แก่คนหนึ่งได้ มันจึงเป็นเรื่อง
เหนือสามัญเหนือวิสัย เป็นอินไตย คนสามัญจึงอยู่ในระดับความเชื่อหรือศรัทธาเท่านั้น ท่านจึงไม่เห็น

^{๑๔} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๔ แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภ
มหาเถร) และคณะ (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรีนติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๕๗๒.

ด้วยที่จะใช้ฐานเรื่องนี้เป็นหลักในการประพาดิธรรมเพราะเป็นการไม่สมควรและไม่ถูกต้อง แม้ว่าท่านจะไม่ค้านคนพิสูจน์เรื่องนี้ก็ตาม แต่เห็นว่าไม่ควรจะเข้าไปยุ่งวุ่นวายด้วย

พระธรรมปิฎกยอมรับว่า ความเชื่อในเรื่องนี้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์ หากจะแปลตามตัวอักษร แต่การจะพิสูจน์นั้นต้องพิสูจน์ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย และก็ไม่อาจพิสูจน์ได้อยู่ดี เพราะมันต่างคลื่น ต่างความถี่ ต่อให้ใช้สปีดดา สปีดหู สปีดจุมกรวมกันก็หาได้ไม่ เพราะเมื่อมันเป็นเรื่องของจิตจึงต้องพิสูจน์ด้วยจิตในสมาธิ แต่ก็อาจถูกนิมิตหลอกเอาได้ จึงต้องพิสูจน์ด้วยการลองตายดู แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีใครกล้า แม้นระดับต่อไป การหาคนที่ระลึกชาติได้มาพิสูจน์ก็จัดเป็นเพียงในระดับความเชื่อเท่านั้น อันเนื่องมาจากวิสัยการเห็นการ ได้ยิน มันต่างคลื่นต่างความถี่ พระธรรมปิฎกจึงเน้นที่ชีวิตปัจจุบัน

นอกจากนี้ พระธรรมปิฎกยังกล่าวว่า บาลีชั้นเดิมกล่าวบรรยายเรื่องชาติก่อน ชาติหน้า นรก สวรรค์ไว้ไม่น้อยมาก พูดถึงแต่เพียงผ่านๆเท่านั้นหากเทียบกับเรื่องการปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา และเมื่อกล่าวถึงผลร้ายของกรรม กับอานิสงส์ของกรรมดีก็กล่าวถึงผลในชีวิตนี้ถึง ๔-๕-๑๐ ข้อ ส่วนผลหลังจากตายไปแล้วกล่าวไว้ในตอนท้ายให้ครบๆเท่านั้น และเป็นเพียงข้อเท็จจริงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นผลที่มาจากเหตุ เพราะฉะนั้นจึงไม่ต้องไปวอนหวัง^๔

ในเรื่องนี้เข้าใจว่าท่านพระธรรมปิฎกพูดถึงคนทั่วไปหรือชาวบ้านธรรมดา หรือผู้สนใจศึกษาและพยายามจะพิสูจน์ในทางวิทยาศาสตร์ หรือชาวพุทธผู้เชื่อสืบๆกันมาโดยไม่ได้ศึกษาเรื่องราวตามที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาฎีกามากนัก และที่เกรงว่าจะเกิดการหมกมุ่นครุ่นคิดมากเกินไปและอาจพลัดไปสู่ความงมงายประเภททรงเจ้าเข้าผี หรืออาจติดอยู่แค่ความสนใจในเรื่องนี้ จนไม่สนใจที่จะปฏิบัติศีลธรรมนำชีวิตที่ดีที่สุขสงบ หรือละเลยชีวิตปัจจุบันไปเพราะสนใจแต่ชาติหน้าเหล่านี้ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เรื่องราวเหล่านี้อาจจะทำความเข้าใจด้วยเหตุผลเชิงประจักษ์ไม่ได้ ในท่ามกลางของโลกสมัยใหม่ ความเชื่อแบบนี้ยิ่งจะแปลกปลอมมากขึ้นเรื่อยๆ และอาจจะมีผู้รู้หรือบูรพาจารย์บางท่านที่เห็นว่าการศึกษาพระพุทธศาสนาไม่ควรจะมาสนใจในเรื่องนี้ แม้จะมีกล่าวไว้ในคัมภีร์ เพราะจะทำให้เราไม่ทันสมัย แม้ว่าจะระดับความเข้มข้นของคุณค่าทางจริยธรรมจะลดลง หรือปัญหาทางสังคมจะเพิ่มมากขึ้น และหากใครจะฝันร้ายฝันดี หรือเชื่อว่ามีผีสาวกก็เป็นความเชื่อระดับชาวบ้านแม้ว่าความเชื่อระดับชาวบ้านจะมาจากความเชื่อพื้นฐานในพุทธศาสนา ที่เชื่อสืบสานกันมาแต่โบราณกาล

อย่างไรก็ตาม ในเมื่อมีพระธรรมคัมภีร์กล่าวไว้ หากเราจะลองศึกษาดูบ้างอย่างเป็นวิชาการ อย่างเป็นเหตุอย่างเป็นผลและศึกษาแบบพุทธวิธี ไม่เป็นการงมงาย และไม่ละทิ้งหรือละเลยชีวิตปัจจุบัน ศึกษาไปด้วยและทำทาน ทำศีล ทำสมาธิภาวนาไปด้วย และทำด้วยใจบริสุทธิ์ ด้วยจิตเมตตา กรุณา รวมทั้งอุทิศกุศลผลบุญของเราสู่ญาติพี่น้อง เพื่อนสนิทมิตรสหาย หรือสรรพสัตว์ผู้เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ศึกษาโดยไม่หวังผลกำไร แต่ก็ทำแบบคาบอยู่ในใจว่า เหตุเป็นเช่นไร ผลจักเป็นเช่นนั้น และศึกษาเพื่อจะเอามาใช้เจริญมรณสติในชีวิตประจำวัน รวมทั้งเตรียมตัวไว้เมื่อมรณภพมาถึง ซึ่งไม่มีใครจักแคล้วคลาดไปได้ การละเลยการศึกษาในเรื่องนี้มากเกินไป อาจไม่ได้รับอานิสงส์จากการ

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๒ - ๒๐๐.

เจริญมรณสติ อันเปรียบได้ดังรอยเท้าช้างมากนัก คือ มีอานิสงส์มาก ซึ่งจะเป็นการสร้างความเข้มแข็งแก่จิตยามเผชิญหน้ากับความตาย

อันว่าในเรื่องอินไตยนี้ แน่่อนว่าในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เราไม่อาจคิดสาวจากคั่นไปจนสุดปลายได้เพราะมันเป็นเรื่องเหนือสามัญวิสัย เป็นเรื่องทางปรมัตถ์ แต่ตามหลักพระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมาคร่าวๆ เราก็อาจกล่าวได้ว่าการเวียนว่ายตายเกิด โดยเฉพาะของนครธรรมคาทั่วไปเกี่ยวข้องกับผลกรรม แม้เราไม่อาจติดตามไปดูบุคคลผู้กำลังตายนี้ได้ว่า บุคคลนั้นๆจะไปเกิดไหนได้ บุคคลนี้ๆจะไปเกิดไหนได้ เพราะบุคคลทำกรรมไว้หลากหลายและเงื่อนไขของกรรมทั้งหลายก็ซับซ้อนซ่อนเงื่อนเกินกว่าเราจะสังเกตได้ อีกอย่างเราก็ไม่ทราบว่าจะสามารถเข้าใจความนัยในข้อนี้ได้ เราอาจจะวิเคราะห์ตามหลักพระพุทธศาสนาเอาได้จากเรื่องหลักกรรมและผลของกรรมแม้ไม่ได้ทั้งหมดแต่ก็เพียงพอที่จะเข้าใจได้ อย่างน้อยก็ตามหลักสามัญสำนึกและตามหลักเหตุผลว่าบุคคลผู้ทำกรรมดี ย่อมได้วิบากดี บุคคลผู้ทำกรรมเลวย่อมได้วิบากเลว ตามเงื่อนไขปัจจัยแห่งกรรม ตามหลักกรรมทั้งหลายของพุทธศาสนา กล่าวคือกรรมตามนัยต่างๆ ดังต่อไปนี้

กรรม ๑๒ ชนิด ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๖} มีรายละเอียดคร่าวๆ ดังต่อไปนี้

๑. กรรมให้ผลตามคร่าว ๔ อย่าง คือ

๑. ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม	กรรมให้ผลในภพนี้
๒. อุปปัชชเวทนียกรรม	กรรมให้ผลเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า
๓. อปราปรเวทนียกรรม	กรรมให้ผลในภพสืบๆไป
๔. อโหสิกรรม	กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว

๒. กรรมให้ผลตามลำดับ ๔ อย่าง คือ

๑. ครุกรรม	กรรมหนัก
๒. พหุลกรรม	กรรมเคยชิน
๓. อาสันนกรรม	กรรมเมื่อจวนเจียน (กรรมระลึกได้เมื่อใกล้มรณะ)
๔. กตัตตากรรม	กรรมสักแต่ว่าทำ

๓. กรรมให้ผลตามกิจ ๔ อย่าง คือ

๑. ชนกกรรม	กรรมแต่งให้เกิด
๒. อุปัตถัมภกกรรม	กรรมสนับสนุน
๓. อุปปีฬกกรรม	กรรมบีบบังคับ
๔. อุปฆาตกกรรม	กรรมตัดรอน

กรรมในแง่อื่นๆ มีรายละเอียดคร่าวๆ ดังต่อไปนี้

^{๑๖} พระพุทธโฆสจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๔ แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พจน์ตั้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๘๖๕ - ๘๗๐.

กรรมในแง่กำหนดโดยเจตนา^{๑๙} คือ

๑. กุศลกรรม	กรรมดี
๒. อกุศลกรรม	กรรมไม่ดีหรือกรรมชั่ว
๓. อัปยาคตกรรม	กรรมที่เป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่วในทางศีลธรรม

กรรมตามนัยกุกุโรวาทสูตร มี ๔ ชนิด คือ

๑. กรรมดำมีวิบากดำ
๒. กรรมขาวมีวิบากขาว
๓. กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำและขาว
๔. กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว^{๒๐}

นอกจากนี้ ยังมีกรรมตามนัยแห่งกุกัมมวิภังคสูตร^{๒๑} กรรมตามนัยแห่งกัมมวิภังคสูตร^{๒๒} เหล่านี้เป็นต้น

นอกจากการศึกษาเรื่องกรรมเหล่านี้แล้ว ก็ยังมีวรรณคดีในพระพุทธศาสนาจำนวนมากให้ศึกษาในเรื่องนี้ ซึ่งในงานเหล่านี้ก็ได้กล่าวถึงนักปฏิบัติในชั้นสูงได้ฉานสมบัติและได้บรรลุมรรคผลทางปัญญาที่มีความสามารถรู้ชัดด้วยญาณ ในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดเหล่านี้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นข้อเท็จจริงที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนา และแม้สมัยในปัจจุบันเราก็ก้าวไม่ได้ว่าผู้มียุคสมบัติเหล่านี้ไม่มี เพราะฉะนั้นจากการศึกษาในเรื่องเหล่านี้เท่าที่กล่าวมาคร่าวๆ ก็สามารถจะต้องอินโดยในเรื่องนี้ได้ในระดับหนึ่งในเชิงสติปัญญา และสามารถมั่นใจในความรู้เหล่านี้ได้

ในเรื่องการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์คงพิสูจน์ไม่ได้ เพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องทางจิตวิญญาณ และวิทยาศาสตร์ไม่มีเครื่องมือทางจิตวิญญาณ ทั้งชาวพุทธย่อมไม่อาศัยวิธีการทางโหราศาสตร์บางอย่างแบบชาวบ้าน เช่นการทรงเจ้าเข้าผีมาพิสูจน์ นอกจากว่าโหราศาสตร์นั้นจะเป็นพุทธโหราศาสตร์อันไม่เฉไปสู่ความเขลาความงมงาย หากว่าพุทธโหราศาสตร์นั้นมีจริง และการพิสูจน์แบบนี้พุทธศาสนาย่อมไม่พิสูจน์ไม่ว่าจะพิสูจน์ในแง่ทางวิทยาศาสตร์หรือโหราศาสตร์ พุทธศาสนาเป็นเรื่องปฏิบัติ และความรู้จากการปฏิบัติย่อมสามารถนำมาสั่งสอนได้ แต่คงไม่นำมาเป็นจุดขายโดยการพิสูจน์อันจะนำมาซึ่งการทำบุญหวังผลกำไรของศาสนิก หากจะมีใครทำเช่นนั้นย่อมผิดหลักพุทธศาสนา แต่หากตรวจสอบพุทธธรรมแล้วมีผลหนักแน่นจริงจัง คงเก็บงำความรู้เอาไว้ไม่ได้หากจะยังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงควรเปิดเผยพุทธธรรมคำสอนให้ถ้วนทั่วอันจะก่อเกิดสัมมาทิฐิในพุทธศาสนา และสืบเนื่องไปเป็นโลกุตรธรรมสัมมาทิฐิ

^{๑๙} สุนทร ฌ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๐ - ๑๗๑.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

เพราะวิญญานดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สพาศตนะจึงดับ
เพราะสพาศตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ

เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งหมดนั้นย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้”^{๒๒}

ลักษณะความเชื่อตามแบบชาวพุทธ กล่าวได้ว่า เป็นแบบเหตุปัจจัย คือ เป็นแบบเหตุผลที่อธิบายได้ว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี การเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดที่แท้ก็เชื่อแบบนี้ นี่คือการเชื่อตามหลักเหตุผลของชาวพุทธ

นอกจากนี้ยังเชื่อตามหลักไตรลักษณ์ ซึ่งจะทำให้ไม่เชื่อแบบสัสสตทิฎฐิ หรือการยืนยันว่ามีอัตตาตัวตนอันเป็นความเชื่อที่สุดโต่งอีกข้างหนึ่ง ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็ตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ครั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็ตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ครั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็ตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๒๓}

การเชื่อตามหลักไตรลักษณ์ในเรื่องนี้ก็คือการเชื่อในลักษณะที่ว่าไม่มีอัตตา หรืออาตมัน หรือ Soul หรือวิญญานนิรันดร์ ที่เวียนว่ายตายเกิด แต่เป็นกระแสจิตตามความหมายของพุทธศาสนาที่หอบพา

^{๒๒}วิ. มหา. ๔ / ๑ / ๒.

^{๒๓}อง. ติก. ๒๐ / ๕๗๖ / ๓๒๒ – ๓๒๓.

เอาเมล็ดพันธุ์แห่งกรรม หรืออุกสาขลมแห่งกรรมพัดพาโดยไร้อิสรภาพที่จะขัดขึ้น ไม่อาจปฏิเสธภพภูมิที่กรรมพาไปได้

สำหรับการพิสูจน์ด้วยสมาธิจิตที่พระธรรมปิฎกกล่าวว่าจะไม่สามารถพิสูจน์ได้ เพราะอาจจะถูกนิमितลอกเอาได้นั้น ท่านคงหมายถึงคนทั่วไปที่อยากลองพิสูจน์เรื่องนี้จึงเข้ามาลองปฏิบัติสมาธิ หรือชาวพุทธทั่วไป พอรู้จักและเคยลองทำสมาธิอยู่บ้างแล้ว หรือเกจิอาจารย์ผู้อยากพิสูจน์ด้วยสมาธิของตนเอง ซึ่งคนเหล่านี้ย่อมพิสูจน์ไม่ได้เพราะแค่อยากพิสูจน์ก็เป็นการปฏิบัติผิดทางแล้ว ซึ่งเป็นจริงที่ว่า จะทำให้ถูกนิमितลอกเอาได้ แต่ตามที่กล่าวมาแต่ต้นการที่จะรู้เรื่องนี้ได้จะต้องได้บุพเพนิวาสานุสสติญาณก่อนจึงจะทำให้รู้เห็นในเรื่องนี้ได้ หรือรวมถึงการได้จุติปาดญาณด้วยก็จะรู้แจ้งเห็นจริงในเรื่องนี้เองโดยปราศจากความคิดในเรื่องการพิสูจน์

ส่วนที่กล่าวว่ามีอีกวิธีหนึ่งในการพิสูจน์นั่นคือการลองตายดู ซึ่งก็ไม่สามารถทำได้เพราะยังไม่เคยมีใครกล้าลองเพื่อจะพิสูจน์เรื่องนี้ดู ในแง่หนึ่งถือว่าเป็นแค่ความคิดเท่านั้นและถ้าใครกล้าทำก็ถือว่าเป็นวิธีที่ผิด ไม่ได้ผลคืออะไรเลย มีแต่ผลเสียและเสียหายมากด้วยเพราะชีวิตจะต้องหล่นลงสู่ห้วงอบายภูมิเนื่องจากความหลงผิดและเป็นมิชฌาทิฎฐิ

ในกรณีของคนที่ระลึกชาตินั้น พระธรรมปิฎกท่านกล่าวว่าเป็นแค่ระดับความเชื่อเท่านั้น เพราะเรื่องนี้มันต่างคลื่น ต่างความถี่ จูนกันหรือวัดกันไม่ได้ ซึ่งดูเหมือนว่าน้ำหนักในเรื่องนี้จะเป็นจริงน้อย แต่เราไม่ควรลืมว่า มนุษย์มีความสามารถในเรื่องความจำหรือการระลึกอยู่ หากเหตุการณ์มีความสดอยู่ในประสบการณ์ เด็กที่ระลึกชาติได้ย่อมมีอยู่ เพียงแต่ว่ามีอยู่ในกรณีพิเศษ คล้ายๆเด็กอัจฉริยะที่นานๆจะมีสักคนหนึ่ง เราต้องยอมรับว่ากรณีพิเศษมี ไม่ใช่เพียงยอมรับว่ามีแต่กรณีทั่วไปซึ่งเป็นของคนส่วนใหญ่

ในกรณีของเด็กที่ระลึกชาติได้ แน่แน่นอนว่าถ้าหากเราจะแบ่งแยกชีวิตในชาตินี้กับชีวิตในชาติที่แล้วอย่างเด็ดขาด สภาวะของชีวิตก่อนเกิดใหม่กับสภาวะของชีวิตที่เกิดใหม่แล้ว ซึ่งเป็นชีวิตในชาติปัจจุบันนี้ สภาวะหรือเหตุการณ์ทั้งสองย่อมแยกขาดกัน มองจากจุดนี้ก็อาจกล่าวได้ว่า อวัยวะที่จะรับรู้ชีวิตก่อนเกิดมาในชาตินี้มันไม่มีความสมบูรณ์พอ เหมือนวิทยุคนละคลื่นคนละความถี่ย่อมจูนกันหรือเปิดเข้าหากันเพื่อรับรู้ข้อมูลที่สัมพันธ์กันไม่ได้ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ในเรื่องนี้หากพิจารณาเรื่องความต่อเนื่องของจิตหรือวิญญาณและศักยภาพแห่งการระลึกได้ซึ่งมีอยู่ในตัวเราทุกคน ซึ่งอันที่จริงก็เป็นฐานของการได้บุพเพนิวาสานุสสติญาณ และในกรณีคนธรรมดาที่ระลึกชาติได้ ตามที่มีข่าวว่าระลึกชาติได้ ซึ่งก็ปรากฏว่านานๆครั้งจะมีทีหนึ่งอันเป็นกรณีพิเศษเฉพาะคน ไม่ใช่กรณีทั่วไปของคนส่วนใหญ่ เกิดขึ้นได้ก็เพราะว่า นอกจากมีประสบการณ์สดๆร้อนๆกับมันมาแล้ว วิญญาณจะมีความแจ่มชัดกว่ามาก เมื่ออยู่ในวัยเด็ก^{๒๔} หลังจากนั้นก็จะค่อยๆลบเลือนไป กล่าวสำหรับเด็กที่ระลึกชาติได้ แต่สำหรับคนส่วนใหญ่แล้วนั้น ด้วยความทุกข์ทรมานของการผ่านกระบวนการตาย ด้วยการถูกพัดพาจากสายลมแห่งกรรม การขาดสติในตอนตาย และด้วยกระบวนการเกิดอันเป็นทุกข์ในครรภ์มารดา ความชัดเจนของการระลึกชาติได้จึงถูกลบเลือนลง โดยเฉพาะการไม่เคยฝึกสติเลยในชีวิตของคนส่วนใหญ่ มีบางคนเท่านั้นที่จำได้ซึ่งเป็นกรณี

^{๒๔} Lama Thubten Zopa Rinpoche in Vicki Mackenzie, **Reincarnation** (New Delhi: Time Books Internation, 1988), p.147. (The consciousness is much clearer when you are younger.)

พิเศษ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะการตายแบบปัจจุบันทันด่วนและเกิดใหม่อย่างรวดเร็วหลังจากการตาย หรือ ญาณ (Consciousness) ออกจากร่าง และมีกรรมต้องเกิดเป็นมนุษย์โดยทันทีจึงเป็นเหตุให้อำชาติที่แล้ว ไปได้ นี่เป็นกรณีหนึ่ง และเป็นกรณีพิเศษที่จำอดีตชาติได้ คล้ายๆเด็กอัจฉริยะที่นานๆ จะมีสักคน

การที่เราจะเอาผัสสะจากคนทั่วไปไปไปสื่อกับอดีตชาติจึงเป็นไปได้อยู่แล้ว เพราะขอบเขต สัมผัสมันไม่เท่ากัน การหาหลักฐานจากจุดประจักษ์จากตรงนี้ ตั้งขึ้นเพื่อที่จะได้รับการปฏิเสธอยู่แล้ว แม้ ในทางประสาทวิทยาของสาขาวิทยาศาสตร์จะถือว่าความจริงสูงสุดของชีวิตคือสมอง และถือว่า ปรากฏการณ์ทางจิตคือปรากฏการณ์ของคลื่นไฟฟ้าในสมอง แต่พุทธศาสนาถือว่าปรากฏการณ์ของความ จริงนั้น ไม่ใช่เพียงแค่คลื่นไฟฟ้าในสมอง เพราะสมองไม่ใช่ความจริงสูงสุด เป็นเพียงอวัยวะส่วนหนึ่ง สมองใช้ตัวเองไม่ได้ สิ่งที่ใช้ให้สมองทำงานคือจิตตามหลักพุทธศาสนา จิตเท่านั้นที่ enter หรือสั่งสมอง การระลึกชาติได้ไม่ใช่ความลับสนของกระแสไฟฟ้าในสมอง การที่วิทยาศาสตร์พิสูจน์ไม่ได้ เพราะ วิทยาศาสตร์ไม่มีเครื่องมือที่ดีพอ จึงเป็นความบกพร่องของวิทยาศาสตร์เพราะฐานความรู้ทาง วิทยาศาสตร์ไม่เพียงพอ แต่ไม่ใช่ความบกพร่องของพุทธศาสนาที่เห็นแจ้งในเรื่องนี้

เนื่องจากเราไม่ได้ศึกษาศาสตร์ของการระลึกชาติอย่างเป็นทางการนัก เพราะทั่วโลกก็ถูกครอบงำ อยู่ด้วยลัทธิวัตถุนิยม หรือใช้วิทยาศาสตร์ในการสร้างชาติ และพุทธศาสนาเถรวาทของเรา ก็ไม่เน้นใน เรื่องนี้ ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่า กลัวว่าคนจะหมกมุ่นหลงไหลไปในทางไสยศาสตร์ตามที่เข้าใจกัน อันจะ ทำให้ไม่หันมาปฏิบัติธรรม เพราะฉะนั้น ก็ชอบอยู่ที่ท่านพระธรรมปิฎกจะกล่าวความเห็นตามสาย วัฒนธรรม และไม่คิดอันใดที่จะกล่าวเช่นนั้น แต่เนื่องจากความรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งไม่ใช่ความรู้เรื่องใด เรื่องหนึ่งแต่เพียงอย่างเดียว แต่มัน โยงกันถึงทั้งระบบ และการเวียนว่ายตายเกิดก็มีอยู่อย่างชัดเจนในพระ ธรรมคัมภีร์ การระลึกชาติได้ก็มีตัวอย่างในพระธรรมคัมภีร์ ไม่ว่าจะเป็นการได้จุตูปาตญาณ บุปเพนิวาสานุสติญาณ หรือชาตคัมภีร์ที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระ โพธิสัตว์ ซึ่งในกรณีเหล่านี้ หากละเลยความรู้เรื่องการระลึกชาติได้ ก็เป็นที่น่าเสียดายเพราะหากจะลองศึกษาดูบ้าง โยงเข้ากับคัมภีร์ก็ สามารถนำมาเป็นอุบายสอนธรรมได้ พระธรรมคำสอน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ควรจะนำมาใช้ ประโยชน์ทุกตัวอักษร

กรณีทีกล่าวว่าความเชื่อในเรื่องนี้พระไตรปิฎกภาษาบาลีกล่าวไว้สั้นๆและกล่าวปิดท้ายให้ครบๆ เท่านั้น นั้น ซึ่งจริงๆแล้วพระไตรปิฎกมีเรื่องราวแยกย่อยออกไปมากในเรื่องต่างๆ ถ้าจะคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ ก็คงลำบาก เกณฑ์มากหรือน้อยอาจจะพิจารณาร่วมกับปัจจัยอื่นๆ แต่ความเชื่อเรื่องนี้ก็มีกระจายๆกันไป ในพระไตรปิฎก แล้วแต่ตรงไหนเน้นมากเน้นน้อย อะไรเป็นเรื่องหลักเป็นเรื่องรองหรืออาจจะเป็นการ กล่าวเรียงลำดับทางประวัติศาสตร์ กรณีทีกล่าวไว้ปิดท้ายให้ครบนั้น อาจจะพิจารณาในอีกแง่หนึ่งได้ว่า มันมีความสำคัญสูงสุดในเรื่องนั้นๆ เช่น หากคิดศีล ๕ จะเกิดความทุกข์ตามมา สังคมไม่สงบสุขและตาย ไปแล้วจะเข้าถึงอบายภูมิ ในแง่นี้แสดงว่าผลในอบายภูมิร้ายแรงกว่าผลในชีวิตประจำวัน เพราะเวลานาน กว่า ความทุกข์มากกว่าและไม่มีโอกาสแก้ตัว หรืออีกตัวอย่างเช่นถ้าสมათานศีล ปฏิบัติสมาธิ จะเกิด ความสุขกายสุขใจ ปลอดโปร่งโล่งใสรวมถึงสังคมโลกสงบสุข และเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติภูมิ นี่ก็ แสดงว่าความสุขหลังความตาย เป็นความสุขสำคัญกว่าในแง่ตามที่กล่าวมา หรือการกล่าวให้ครบๆเช่นนี้ ก็อาจจะเป็นได้ว่าเป็นการกล่าวตามลำดับของเหตุการณ์ เป็นต้น เพราะฉะนั้นเมื่อพิจารณาในแง่นี้ การปิด

ท่ายให้ครบจึงทรงความหมายและสำคัญฉะนั้น ถ้าไม่กล่าวถึงโลกหลังความตาย จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาก็คงจะไร้น้ำหนักไปโดยปริยาย คงไม่ต่างจากจริยศาสตร์ตะวันตกแบบคานท์ หรือของนักปรัชญาตะวันตกคนอื่นๆเท่าใดนัก

ตามที่ท่านพระธรรมปิฎกกล่าวว่าในบาลีกถาว่าไว้น้อยแต่ท่านก็บอกถึงแหล่งที่มาในคัมภีร์เอาไว้ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วก็ไม่ถือว่าน้อย แต่ท่านอาจจะเทียบจากพระไตรปิฎกท่านจึงกล่าวว่าน้อย เพราะพระไตรปิฎกมีข้อความจำนวนมากตามที่กล่าวมา แต่ถ้าหากจะลองสำรวจดูคร่าวๆตามที่ท่านกล่าว เท่าที่เห็นก็รู้สึกว่าเป็นข้อมูลที่หนักแน่นพอสมควร ดังนี้

ในพาลบัณฑิตสูตร กล่าวถึงเงากรรมย่อมครอบงำคน คือ คนพาลที่ทํากายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละโลกนี้ไปแล้วย่อมเข้าสู่ทุกขี^{๒๕}

ในทศสูตร พูดถึง การถูกลงทัณฑ์ในนรก^{๒๖}

ในวิตถตสูตร พูดถึงอานิสงส์ของการทำอุโบสถศีลเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเข้าสู่สวรรค์ชั้นต่างๆ มีความสุข มีอายุมาก^{๒๗}

กรณีที่เกี่ยวข้องกับกรรม ในธรรมปริยายสูตร กล่าวถึง สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมเป็นที่พึ่งพิงอิงอาศัย เมื่อทำกรรมอันใดไว้เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น^{๒๘}

ในกรรมสูตรที่ ๑ กล่าวว่า กรรมของสัตว์ผู้ทำย่อมได้รับผลในชาตินี้ (ทิฏฐธรรมเวทนียะ) ในอภัพพัตถไป (อุปปัชชเวทนียะ) หรือในอภัพพัตถไป (อปรปรเวทนียะ)^{๒๙}

ในสังกัจจายก ก็กล่าวถึงเรื่องราวของนรกทั้ง ๘ ขุม^{๓๐}

ในคัมภีร์พระอภิธรรม ยังกล่าวถึงอานิสงส์ของการให้ทาน สมาทานศีล ทำอุโบสถกรรม ซึ่งจะให้เกิดใหม่ในภพภูมิที่ดี ทั้งในมนุษย์ภูมิ เทวดาภูมิ เป็นต้น^{๓๑} และกล่าวถึงอายุเทวดาทั้งหลาย^{๓๒}

ความจริงแล้วเรื่องราวภพภูมิหลังความตายก็มีอยู่มากในหลายแห่งในพระไตรปิฎก ที่ยกมาก็ถือว่าข้างน้อยอยู่ หากเทียบกับที่มีกระจัดกระจายอยู่ทั้งหมดในพระไตรปิฎก ข้อมูลเหล่านี้จะเสริมความเชื่อมั่นในการทำความดีแก่พุทธศาสนิกชน เน้นภาพของคำสอนเรื่องกรรมให้เด่นชัดขึ้น และเมื่อนั้นตามหลักพุทธศาสนาจะมีแต่เสริมความมั่นคงของจิตใจ ยังศรัทธาปสาทะให้เกิดขึ้นได้ง่ายด้วย โดยเฉพาะคนส่วนใหญ่ที่มีพื้นฐานการศึกษาหรือความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา น้อย เมื่อนั้นจุดนี้และอธิบายให้

^{๒๕} ม. อุ. ๑๔ / ๔๗๑ / ๒๖๕.

^{๒๖} อัง. ติก. ๒๐ / ๔๗๕ / ๑๕๖ - ๑๖๐.

^{๒๗} อัง. อฏฐก. ๒๓ / ๑๓๖ / ๒๒๖ - ๒๓๐.

^{๒๘} อัง. ทสก. ๒๔ / ๑๕๓ / ๒๕๕ - ๓๐๓.

^{๒๙} อัง. ทสก. ๒๔ / ๑๕๔ / ๓๐๓ - ๓๐๘.

^{๓๐} บุ. ชา. ๒๘ / ๕๑ / ๓๑.

^{๓๑} อภิ. วิ. ๓๕ / ๑๑๐๕ / ๖๒๕.

^{๓๒} อภิ. วิ. ๓๕ / ๑๑๐๖ / ๖๑๓ - ๖๑๘.

กระจำจะไม่มีข้อเสียใดๆเลย เพราะนี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้า อีกอย่างหนึ่ง พุทธศาสนิกชนที่มาทำบุญ ส่วนใหญ่ไม่ได้มาเพราะพื้นฐานทางสมาธิ ปัญญา แต่คนส่วนใหญ่มาทำบุญทำทานที่วัดเพราะพื้นฐานทาง ศรัทธา แต่ไม่ควรเข้าใจว่าเป็นศรัทธามืด เนื่องจากเป็นศรัทธาในพระพุทธศาสนา ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ขอพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง เป็นสรณะ ปลอดภัยความ ทุกข์ที่ดำรงอยู่ ชำระกรรมเก่าที่ไม่ดี เนื่องจากในเมล็ดพันธุ์ทางจิตวิญญาณของชาวพุทธเชื่อว่ากรรม ชำระได้ จึงมาทำบุญ เพราะกรรมไม่ได้ตายตัว ชำระไม่ได้แบบลัทธินิยัตินิยม (Determinism) เมื่อกรรม ชำระได้ ภาวะความสุขกายสบายใจทางจิตวิทยาที่เกิดขึ้นในจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั่วไป รวมทั้งบำรุง ศาสนา เห็นอานิสงส์ของการให้ทานตามที่พระพุทธเจ้าสอน นี่ก็แสดงให้เห็นว่าแม้เราจะเชื่อเรื่อง อภิปรัชญาในแง่ของการเวียนว่ายตายเกิดและหรือหลักกรรมแต่ก็มีข้อดีในผลได้ทางจิตวิทยาหรือสิ่งที่เกิด ขึ้นกับจิตใจอยู่ด้วย หากเน้นแต่ระดับชีวิตนี้มากเกินไป อาจขาดความรู้ความเข้าใจทางอภิปรัชญาหรือ ภาวะความจริงทางนามธรรม และคลุมเครือต่อความจริงนั้นได้ทั้งๆที่มีตามตัวอักษรอยู่ ถ้าจะทำให้ครบๆก็ ต้องทำทุกระดับ กรณีเน้นชีวิตนี้ก็อาจจำเป็นสำหรับคนที่มึนหรือระดับจิตแบบหนึ่ง แต่ถ้าชาวบ้าน ทั่วไปถ้าใครสายตาสั้นเราก็ตัดแว่นสายตายาวให้ ถ้าใครหมกมุ่นแต่โลกหลังความตายมากไปจนผลไม้ออก นอกถ่วงอกทาง เราก็ตัดแว่นสายตาสั้นให้ แต่ละคนจะได้มีวิสัยทัศน์ที่พอดีและเข้าใจพุทธธรรมคำสอนได้ แจ่มแจ้ง อันจะนำไปสู่ความแข็งแกร่งของการปฏิบัติ แต่ถ้าเน้นแต่ด้านใดด้านหนึ่ง คำถามก็ไม่ได้รับการ ตอบ และเราก็ไม่สามารถตอบแบบส่ายไปส่ายมาเป็นไม้หลักปักเลนได้

กรณีทีกล่าวมานี้ไม่ได้หมายความว่าพระธรรมปิฎกไม่เชื่อเรื่องเหล่านี้ เพราะท่านก็เชื่อเต็มทีเท่าที่ มีอยู่ในคัมภีร์ แต่งานของท่านมุ่งทางวิชาการและมุ่งความสะอาด สว่าง สงบในชีวิตประจำวันและในสังคม เพียงแต่ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าใจไม่ถึงงานของท่าน คนที่เข้าถึงย่อมได้ประโยชน์ทางปัญญาจากท่านอยู่ แต่การที่จะเข้าถึงงานของท่านต้องมีคำสอนในระดับเบื้องต้นก่อนหน้านี้อยู่ เพื่อปลูกฝังศรัทธาปสาทะ ก่อน งานทางสติปัญญาที่เกิการไขว่คว้าของชาวบ้านจึงจะตามมาภายหลัง

ในส่วนความเชื่อเรื่องนรก – สวรรค์ซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ไม่ใช่ความเชื่อที่จะมา เน้นเรื่องการพิสูจน์เพราะการพิสูจน์นั้นบ่งถึงการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ บนฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์ บนคำถามทางวิทยาศาสตร์ กรอบคำถามเหล่านั้นมันไม่พอดีกับตัวคำตอบ เหมือนคนตัวใหญ่แต่ใส่เสื้อตัว เล็กข้อมใส่ไม่ได้ ฉะนั้นนั่น เราเพียงแต่ทำความเข้าใจด้วยเหตุผลจากหลักฐานในคัมภีร์ จาก ประสบการณ์ของผู้รู้ จากประสบการณ์ทางธรรมภายในอันเนื่องมาจากการปฏิบัติของเรา และวางใจใน ความรู้ของบรมครูผู้เป็นศาสดา เรื่องแบบนี้เราไม่จำเป็นต้องเห็นกับตาจนถึงจะเชื่อ เพราะมันขึ้นอยู่กับ ปัจจยหลายอย่าง เช่น พลังกรรม ระดับจิต มีสูงเพียงพอหรือไม่ ซึ่งคนทั่วไปย่อมหนาแน่นอยู่ด้วยวาระะ กิเลส บางทีขณะมีชีวิต มีสติสำนึกก็ยังไม่ทำชีวิตผิดๆพลาดๆ ติดอยู่ในโลกธรรมทั้งแปด เกิดมาพร้อมกับ ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การที่คนธรรมดาที่ไม่มีความรู้ในเรื่องจิตและไม่ได้ฝึกฝนศีล สมาธิ ปัญญา ร้องถามหาอามาให้คุ้มมันจึงเป็นไปได้ การเป็นไปได้ไม่ได้ไม่ได้หมายความว่ามันอ่อนเรื่อง เหตุผล เป็นความจริงกลางเลือนหรือเป็นไปได้น้อย หรือไม่มีความจริงเช่นนั้นอยู่ แต่เป็นการตั้งคำถามคิด เป็นคำถามปลอม เมื่อเป็นคำถามปลอมถามคนที่ไม่รู้ด้วยตัวเองที่มั่งงุมมะงาหราหาคำตอบ หรืออาจถูก หลอกจากนักเล่นกลผู้ประพฤตินั้นเป็นอาจารย์ปลอมทั้งหลายตามที่เป็นที่ประจักษ์ ตามที่เป็นข่าวหรือ

ตามที่ไม่ได้เป็นข่าวก็ตาม เพราะเมื่อพุทธศาสนาไม่มีคำตอบที่แจ่มชัดให้พุทธศาสนิกชน อาจเป็นไปได้ว่าจะเป็นการผลักเขาเข้าหาอาจารย์ปลอมทั้งหลายเหล่านั้น คำตอบจึงต้องปลอมไปด้วย และมันปลอมตั้งแต่สมมติฐานเบื้องต้นมาแล้ว

เรื่องการเวียนว่ายตายเกิดหรือเรื่องเกี่ยวกับนรก - สวรรค์นี้ หาใช่เป็นแต่เพียงโวหารของพระพุทธเจ้าไม่ ไม่ใช่มีจริงเพียงตามตัวอักษรเท่านั้น แต่มีจริงตามตรรกะความหมายด้วยในลักษณะของการอาศัยกันเกิดขึ้นตามหลักปฏิจสมุปบาทและตามหลักกรรม และมีจริงตามที่เข้าใจกันรวมถึงตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ด้วยเช่นกัน เพราะคัมภีร์พระไตรปิฎกของเถรวาทนี้ได้รับการยืนยันจากปราชญ์และนักวิชาการทั้งในประเทศและต่างประเทศแล้วว่ามีความเก่าแก่และเชื่อถือได้มากที่สุด แม้นักวิชาการจากพุทธศาสนานิกายอื่นรวมทั้งนักวิชาการตะวันตกก็ยอมรับในเรื่องนี้ เพราะฉะนั้นเมื่อมีตามตัวอักษรก็ย่อมมีตามความหมายด้วย ไม่ว่าจะสวรรค์หรือนรกนั้นจะมีในนอกหรือมีในใจ หรือมีในภาวะทางจิตวิทยา หรือภาวะชั่วขณะจิต หรือมีจริงในทางปรมาตม์หรือทางอภิปราย เมื่อมีแล้วก็คงเงื้อมมือไปไม่ได้ แต่ถ้าหากจะกล่าวว่าคำวาทนรก - สวรรค์มีไว้เพียงเพื่อเป็นผลของการทำดี - ชั่วเท่านั้น ก็อาจจะเข้าใจได้ในอีกแง่หนึ่งว่าถ้าไม่มีนรก - สวรรค์ก็คงไม่มีคำสอนเรื่องการทำความดี การทำความชั่ว อีกอย่างประโยชน์ที่วันนี้ก็แสดงความเป็นเหตุเป็นผลยืนยันตัวมันเองได้เป็นอย่างดีว่าสิ่งเหล่านี้มีอย่างในทางปรมาตม์จริง ตามที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ต้น

ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า จะมามุ่งหักล้างถางพงทางความคิด หรือมุ่งแย้งมุ่งแสดงโต้เถียงทางวิชาการเกินไป เพราะเป็นที่เข้าใจได้ว่า กรอบการสอนทางพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อเน้นความสงบสุขในชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล ของสังคม ก็มีชุดคำสอนที่สอดคล้องกัน ทำให้เกิดความสงบสุขทางจิตวิทยาหรือทางจิตใจอย่างเต็มที่ และก็สามารถก้าวหน้าได้ในทางธรรม ซึ่งหากปัจเจกบุคคลสงบสุข สังคมสงบสุขก็คงเป็นผลที่น่าพอใจในการปฏิบัติทางพุทธศาสนา ส่วนผลทางอภิปรายหรือผลทางข้ามภพข้ามชาตินั้นละไว้ก็ได้ เพราะฉะนั้นแนวการสอนธรรมแบบนี้ก็ไม่ใช่แนวทางที่ผิดและก็เป็นแนวทางที่ดีแนวทางหนึ่ง ท่านพระธรรมปิฎกนับเป็นปราชญ์ผู้ยอดเยี่ยมแห่งยุคสมัยที่สอนธรรมตามแนวนี้ได้ดีที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทยและก็ในระดับนานาชาติ

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะตามที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก็ปรากฏทั้งความหลากหลายและลุ่มลึกมากซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าแนวคำสอนหนึ่งๆ หรือคำสอนๆ หนึ่งสามารถนำไปปฏิบัติหรือประยุกต์มาใช้ได้หลายทาง ตามความถนัดหรือความจำเป็นหรือการเน้นของแต่ละคน และเมื่อกล่าวถึงบุคคลก็มีจริตต่างกันออกไปตามการสอนไว้ในพระไตรปิฎก ซึ่งเรื่องเกี่ยวกับจริตของแต่ละบุคคลนี้ ที่ทำให้บุคคลมีนิสัย และความโน้มเอียงทางจิตใจที่ไม่เหมือนกัน ทำให้เกิดความนิยมชมชอบไม่เหมือนกัน และด้วยสภาพแวดล้อมของโลกสมัยใหม่ที่มีความซับซ้อนของการใช้ชีวิตที่เผชิญกับปัญหาต่างๆ แบบใหม่ๆ ไปเรื่อยๆ รวมถึงความเจริญรุ่งเรืองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ประทับเข้าไปในจิตของคนยุคใหม่ได้ง่ายที่สุดและรวดเร็วที่สุดและคุณค่าจิตใจของคนรุ่นใหม่ให้ตกต่ำลงจากโลกทางจิตวิญญาณ (Spirituality) ได้มากที่สุด เราจึงได้เห็นปัญหาสังคมแบบแปลกๆ ปัญหาอาชญากรรม สามเณรฆราวาส ภรรยาฆ่าสามี พ่อฆ่าลูก ลูกฆ่าพ่อ แฟนฆ่าแฟน ปัญหาความผิดทางเพศแบบต่างๆ อาชญากรรมทางเศรษฐกิจ การการเมือง เด็กรุ่นใหม่เริ่มมีความเสรีทางเพศโดยไม่รู้ในคุณค่าของตัวเอง คุณค่าทางจิต

วิญญาน และแยกขาดจากความเป็นเจ้าของของพ่อแม่ คือกระทำการที่เสื่อมเสียศีลธรรมบางอย่างโดยที่ไม่ได้รับอนุญาตจากบิดามารดาของตัวเองหรือของคู่กระทำ เช่น คำว่าห้ามประพฤติดิฉันในลูกเมียของผู้อื่นที่เขาไม่ได้อนุญาต หมายความว่าเด็กๆ หรือผู้ใหญ่ไม่มีสิทธิ์มีเสรีภาพทางเพศได้ เพราะในขณะที่ตัวเองเป็นตัวของตัวเอง แต่ตัวเองก็มีกรรมที่เป็นลูกของพ่อแม่ เพราะฉะนั้นคนอื่นไม่มีสิทธิ์มาหลอกลวงเราและเราก็ไม่มีสิทธิ์มีเสรีที่จะกระทำผิดทางเพศต่อผู้อื่นตามที่เข้าใจกันในสังคมสมัยใหม่ แต่จากการที่คำสอนในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด กรรม และนรก-สวรรค์ถูกลืมเลือน หรือถูกทับถมไปในกระแสธารสมัยใหม่นี้ จิตใจเริ่มแข็งกระด้างต่อความจริง เพราะไม่มีฐานรองรับหรือฐานรองรับตื่นเกินไป เพราะเป็นเพียงฐานทางจิตวิทยาหรือจริยศาสตร์ที่ไร้อภิปรัชญา ซึ่งจะทำให้ไม่ต่างกับกฎหมาย เมื่อไม่ต่างกับกฎหมาย คนซึ่งง่ายต่อการถูกเร้าด้วยกิเลสตัณหาในโลกสมัยใหม่อันซับซ้อนด้นรันแข่งขันสูง อันตรายมาก ปลอดภัยน้อย สามารถทำความผิดทางศีลธรรมต่างๆ ได้โดยไม่รู้สึกรู้คิดในใจ เพราะไม่ต้องกังวลว่าจะตกนรก หรือขึ้นสวรรค์ แค่มกฎหมายจับ ไม่ได้หรือไล่ไม่ทันหรือไม่มีใครผู้ใดรู้เห็นก็ถือว่าไม่ได้ผิดอะไร แค่ว่าทำอะไรแล้วไม่ถูกจับเป็นใช้ได้ ความละอายต่อบาป ความเกรงกลัวต่อบาปจึงไม่มี และถ้าจะไปหวังให้คนทำความดีก็คงจะยากขึ้นเพราะยิ่งความเจริญทางวัตถุมากเท่าใด ผู้คนก็ยิ่งโหดเหี้ยมตัวใครตัวมันมากขึ้นเท่านั้น ยิ่งการทำผิดทางจิตวิญญาณก็ยิ่งจะเป็นความแปลกประหลาดมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อจิตใจแข็งกระด้างต่อความจริงเสียแล้ว จิตใจจึงไม่นุ่มนวลควรแก่การทำงานและโน้มนำมาสู่กุศลจิตได้ และพระสงฆ์องค์เจ้าผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในช่วงอายุต่อไปคงจะหาได้ยาก และหากเราเน้นธรรมปฏิบัติ แนวคิดความเชื่อแต่ในเชิงจิตวิทยาอย่างเดียว ต่อไปคนก็ไม่มี ความจำเป็นต้องไปทำบุญที่วัดเพราะลืมไปแล้วว่าทำบุญไปทำไม หากมีปัญหาอะไร ในชีวิตก็เข้ารับการรักษาจากนักจิตวิทยาซึ่งมีความเข้าใจเรื่องจิตน้อยมากเมื่อเทียบกับพุทธศาสนา จิตวิทยาอาจจะไม่แนะนำให้เป็นคนดีที่สอดคล้องกับธรรมชาติของจิต หรือแก้ไขความโลภ ความโกรธ ความหลง อันสร้างปัญหาให้ชีวิต แต่จิตวิทยาแก้ไขเทคนิคแก้ไขให้สบายใจ ลืมปมในใจเสียและปรับตัวเข้ากับการใช้ชีวิตในสังคมได้ แต่ความโลภ ความโกรธ ความหลงยังคงเหลืออยู่ พร้อมทั้งจะปะทุได้ทุกเมื่อและนักจิตวิทยาไม่ใช่ผู้มีอำนาจในการชำระกรรม บาปกรรมของคนที่ส่งผลเป็นปมในใจนั้นต้องถูกตัดรากถอนโคน ไม่ใช่อำพรางไว้ในภาวะทางจิตวิทยาแบบตะวันตก ความสบายใจที่เกิดจากการเชื่อมั่นในนักจิตวิทยาอ่อนน้อยกว่าความสบายใจจากการทำบุญ ทำทาน รักษาศีลภาวนา ด้วยยึดมั่นในคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ รวมทั้งภพภูมิที่อยู่อาศัยในสัมปรายภพ ซึ่งหากอีก ๑๐๐ ปีคำสอนเหล่านี้ถูกลืมเลือนไป คำสอนระดับจิตวิทยาของพุทธศาสนาก็อาจจะเจือจางลงไปด้วยตามที่กล่าวมา และศาสนาก็ยากที่จะดำรงอยู่โดยปราศจากหลักธรรมคำสอนที่สมบูรณ์ อีก ๕๐๐ ปีข้างหน้าสิ่งที่แสดงถึงความเป็นพระก็อาจจะมียกเว้นแค่ผ้าพันแขนสีเหลืองเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ การที่เน้นความสำคัญเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดนั้นก็เพียงเพื่อกลัวคำสอนนี้จะถูกหลงลืมในหัวใจของคนรุ่นใหม่ เพราะพุทธวิธีทางการตลาดที่ผลิตรายขายสินค้านั้นมีหลายอย่างก้าววางลงไปจนรกรากแล้ว เพราะไม่ใช่แต่หมิ่นเหม่แต่อยู่ในพื้นที่สีแดงของความผิดทางศีลธรรม คำว่าความผิดทางศีลธรรมตามทฤษฎีพุทธศาสนาดำรงอยู่ต่างจากการผิดกฎหมาย คือ การผิดกฎหมายมีความผิดในชีวิตนี้เท่านั้น แต่ความผิดทางศีลธรรมจะข้อมสี่ของอกุศลกรรมในจิตใจให้ดำมืดลงไปด้วย อันจะส่งผลเลวลงไปในช่วงชีวิตซึ่งอาจจะชาตินี้หรือชาติหน้า หรือถ้าไม่เช่นนั้นก็จะส่งผลในชาติต่อไป ตามหลัก

กรรมตามที่กล่าวมา การที่เราไม่ติดคุกตามกฎหมายไม่ได้หมายความว่าเราไม่ผิด เพราะถึงไม่ติดคุกเราก็ผิดหากเราทำผิด และข้อมติดคุกทางจิตวิญญาณ ไม่ว่าจะในระดับจิตวิทยา หรือระดับอภิปรัชญา ความผิดนั้นขมวดเป็นปมในใจ และด้วยความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดแบบพุทธจะทำให้เราเกิดสัมมาทิฐิและนำไปสู่การกระทำที่จะสลายกรรม และจะทำให้ได้ผลดีแก่ชีวิตทั้งในระดับจิตวิทยา และระดับอภิปรัชญา เหมือนยิงปืนนัดเดียวได้นกสองตัว โดยไม่จำเป็นต้องคิดว่าทำบุญค้ำกำไรเพราะระดับจิตวิทยาทั้งสองเกี่ยวเนื่องกัน แต่จากมุมมองทางอภิปรัชญาจะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความเข้าใจการปฏิบัติได้ลุ่มลึกมากกว่า และเมื่อมีความเข้าใจธรรมได้ลุ่มลึก ผลของการปฏิบัติย่อมได้มากกว่าเข้าใจครึ่งๆกลางๆ

ถ้าหากบุคคลมัธทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถรับความจริงในเรื่องนี้ได้ก็ไม่ใช่เหตุผลที่เราจะต้องไปกังวลกับความบกพร่องของบุคคลมัธ แต่เราควรจะนำแนวคิดเรื่องนี้เติมเต็มความบกพร่องนั้น โดยการปฏิบัติส่วนตัวให้เข้มแข็งและชี้นำสังคมให้แข็งแกร่งทั้งโลกนี้และโลกหน้า

ด้วยเหตุนี้เราจึงไม่ควรกังวลว่าวิทยาศาสตร์จะกล่าวหาเรา เพราะขอบเขตความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้นจำกัดมากหากจะเอามาใช้ทางนามธรรม อย่างที่เฮอริเบิร์ต วิ กุนเซอร์ (Herbert V. Guenther)^{๓๓} ได้กล่าวถึงเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ว่า ภาวะทางนามธรรมของภพภูมิสวรรค์นั้น หากใช้ขอบเขตของประสาทสัมผัสไปจับย่อมได้รับแต่ความรู้ที่มีขอบเขตที่จำเพาะ จำกัด และมีกำหนด เพราะประสาทสัมผัสให้แต่ข้อมูลที่จำเพาะ จำกัด และมีกำหนด แต่ภาวะอุคระนั้น เป็นสิ่งที่ไม่มีการกำหนด ไม่จำกัดและมันอยู่เหนือขอบเขตใดๆของการตัดสินใจเพียงสติปัญญาอีกด้วย

ลามะอนาคาริกะ โควินทะ กล่าวไว้ในบท Science and the Doctrine of Rebirth^{๓๔} (วิทยาศาสตร์กับคำสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด) ว่านักวิทยาศาสตร์ผู้ไม่รู้ในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด (Rebirth) มักจะอ้างว่าถ้ามันมีจริงมันจะต้องพิสูจน์ได้ในทางวิทยาศาสตร์โดยการขียนยันและทดสอบเรื่องการระลึกชาติได้ (Recollections of Past Lives) อย่างที่พระพุทธเจ้าอ้างไว้ในสมัยพุทธกาล และต้องทำได้ในยุคสมัยใหม่ของเราอีกด้วย และต้องพิสูจน์ได้เป็นอย่างดี

ลามะ โควินทะตั้งข้อสังเกตว่า นักวิทยาศาสตร์มักจะนำเอากรณีพิสูจน์ไม่ได้ของการระลึกชาติมาแสดง วิทยาศาสตร์ขาดความยุติธรรมเพราะถ้าวิทยาศาสตร์ไม่รู้ในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด จะมาด่วนสรุปว่าไม่มีไม่ได้ เพราะเป็นการขาดพื้นฐานทางตรรกะหรือเหตุผลในการขียนยันด้านตรงกันข้าม (Logical Basis to the Opposite Assertion) ซึ่งย่อมจะเป็นการกล่าวหาว่าพระพุทธเจ้าตรัสคำเท็จ

ที่ว่าวิทยาศาสตร์มีเครื่องมืออย่างเช่นกล้องจุลทรรศน์ กล้องโทรทรรศน์ ที่ให้ความจริงเป็นภาวะวิสัยคือจริงตามที่มันเป็น (Objective) ไม่ใช่จริงตามที่เรารู้ หรืออัตวิสัย (Subjective) ซึ่งเป็นการเห็นความจริงโดยอ้างว่าจริงกว่าความจริงของประสบการณ์ของพระพุทธเจ้าในเรื่องภพภูมิทั้งหลายนั้น เป็นจริง

^{๓๓} Herbert V. Guenther, **Philosophy & Psychology in the Abhidharma** (Berkeley: Shambhala, 1976), p.1.

^{๓๔} Lama Anagarika Govinda, **Buddhist Reflections** (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1991), pp.39 – 40.

เช่นนั้นจริงหรือ เพราะลามะโควินทงกล่าวว่ามีสิ่งที่เห็นผ่านกล้องนั้นก็ถูกตีความด้วยจิต จะว่าเป็นจริงอย่างสมบูรณ์ (Absolutely True) คงไม่ได้ เพราะความสมบูรณ์ทั้งหลายนั้น มีระดับแตกต่างกัน สอดคล้องกับเครื่องมือของการสังเกต

ตามทรรศนะของลามะโควินทง แนวคิดในด้านตรงข้ามของวิทยาศาสตร์มีข้อจำกัด วิทยาศาสตร์เข้าไม่ถึงกระแสของอนิจจัง แต่วิทยาศาสตร์คิดอยู่ในบัญญัติใดบัญญัติหนึ่งของกาลเวลา สิ่งที่วิทยาศาสตร์เรียกค้นไม่ว่าต้นไม้นั้น จริงๆแล้วต้นไม้มักเป็นต้นไม้ในเวลาที่เรานิยามเท่านั้น เพราะก่อนหน้านั้นเราอาจนิยามในกาลเวลานั้น ได้ว่าเป็นเมล็ด และในอนาคตมันเป็นท่อนไม้ ดังนั้นเป็นต้น

ตามทรรศนะพุทธศาสนาแล้ว ในเรื่องอนิจภาวะนี้ เมื่อเรากล่าวถึงเรื่องเวลาว่าเวลาใดเวลาหนึ่ง เรานิยามว่าเวลานี้หรือเวลาใดก็เป็นเวลาใดหรือเวลานี้ที่เราสนใจเท่านั้น ทุกขณะผ่านไปเหมือนสายน้ำ วิทยาศาสตร์ไม่ได้เข้าถึงกระแสแห่งความเป็นอนิจจังในสรรพสิ่ง ไม่มีเครื่องมือวัดการเกิดดับของกระแส มีแต่ญาณทรรศน์ทางพุทธศาสนาเท่านั้นที่รู้เท่าทันอยู่เหนือบัญญัติทั้งหลายและความเป็นปฏิจกสมุปบาทของมัน

ลามะโควินทง กล่าวอีกว่า ในอนาคตกล้องจุลทรรศน์-ไมโครสโคป (Ultra-Microscopes) และกล้องซูเปอร์-เทเลสโคป (Super-Telescopes) ทั้งหลาย อาจจะแสดงให้เห็นโลกแห่งการปรากฏ (The World of Appearance) แต่ไม่ใช่โลกแห่งความเป็นจริง (The World as it really is) วิทยาศาสตร์ไม่สามารถที่จะนำเอาวิชาฟิสิกส์ คณิตศาสตร์ และการคิดเหตุผลบริสุทธิ์มาใช้พิสูจน์โลกจริงๆนี้ได้ ซึ่งตามความเห็นของลามะโควินทง ก็คือว่า วิทยาศาสตร์ไม่รู้เลยว่าโลกจริงๆเป็นอย่างไร กระนั้นตามที่ลามะโควินทงกล่าวหลักการทางวิทยาศาสตร์ที่ว่า “ทุกๆ การยืนยันและด้านตรงข้ามอาจจะถูก” ก็ไม่ได้เอามาใช้กับเรื่องนี้ อันเป็นสิ่งทีพระพุทธเจ้าทั้งหลายเห็นเป็นโลกที่แท้จริง นั่นก็คือ ตามความหมายของลามะโควินทง พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงทราบว่าโลกจริงๆเป็นอย่างไร โดยผ่านการฝึกฝนจิตเป็นหลัก

วิทยาศาสตร์ไม่มีแบบฝึกหัดฝึกฝนจิต จึงปฏิเสธแนวคิดนี้ไปอย่างง่ายดาย ลามะโควินทงย้ำว่า หากเราไม่เชื่อว่ามินรค - สวรรค์ หรือการเวียนว่ายตายเกิดก็เท่ากับว่าเราเอาพระพุทธศาสนาไปไว้ในเงื้อมมือของวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะเป็ผลร้ายและพลาดโอกาสดีๆในชีวิตไปอย่างมากมาฆมหาศาล ขณะที่ผลดีในเรื่องนี้นั้นก็ทับเท่าทวีคูณเช่นกัน ซึ่งตามที่กล่าวมาคร่าวๆแล้วแต่ต้นว่าความเชื่อหรือไม่เชื่อในเรื่องนี้มีผลข้างเคียงเป็นอย่างไร

พุทธศาสนาอันที่จริงเมื่อว่ากันตามคัมภีร์แล้วนับว่ามีความลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจ และสำหรับประชาชนชาวพุทธทั่วไปแล้ว เป้าหมายของพุทธศาสนาคือนิพพานนั้นดูว่าจะห่างไกลมาก ยากที่จะเข้าถึง ทั้งๆที่ความใกล้ไกลนั้นก็หาใช่อยู่ที่นี้ ที่นั่น หรือที่ไหน อันที่จริงแล้วมันก็อาจจะอยู่ในจิต หากฝึกจิตดีแล้ว เป้าหมายนั้นก็อยู่ภายใน ไม่ใกล้ไม่ไกลตัวเรานี่เอง แต่ความรู้สึกรของชาวพุทธส่วนใหญ่ก็ยากยิ่งที่จะเข้าใจในเรื่องนี้ เพราะคำสอนแต่ละเรื่องก็ดูจะหนักๆ ทั้งนี้ในแง่ที่จะแบกรับเข้ามาในจิตใจ ด้วยเหตุนี้และด้วยเหตุที่พุทธศาสนามีอุบายคำสอนที่จะทำให้พุทธศาสนิกชนมีวิธิมองหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาว่า ไม่ได้แยกขาดจากชีวิตจริง ทุกๆกิจกรรมของชีวิตคือการปฏิบัติธรรม เป็นการชำระจิตไปในตัว ชั่วขณะใดที่ข่มความโลภ ความโกรธ ความหลงลงได้ ชั่วขณะนั้นก็เป็วินาทีที่มหัศจรรย์ของชีวิตที่จะเข้าถึงจิตว่าง

บรรลุนิพพานตามหลักการทางพุทธศาสนา พุทธศาสนาในแง่นี้ก็เป็นอย่างหนึ่งที่น่าเน้นการหลุดพ้นแบบฉับพลันในชีวิตปัจจุบัน แต่แตกต่างจากกรณีของท่านพระธรรมปิฎก ที่เน้นความสุขสงบของสภาวะจิตที่ขัดเกลาคือแล้วในการปฏิบัติธรรมตรงที่ว่า นิพพานจะยังเป็นแบบเดิมตามบันทึกในคัมภีร์ คือเราจะเข้าถึงได้หากเรามีความสามารถบรรลุถึง เราต้องถ่อเรือแพไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญาจึงจะถึงฝั่งพระนิพพาน แต่อุบายแบบใหม่ของพุทธศาสนานี้เป็นการดึงเอานิพพานเข้ามาใกล้ชีวิตกับชีวิตมากขึ้น จากข้อความที่ว่า “จงไปฝั่งโน้น” การณ์กลับกลายเป็นว่า “ฝั่งโน้นจงมา”

ท่านพุทธทาสภิกขุเน้นอุบายธรรมแบบนี้ ท่านอธิบายว่าพระธรรมคัมภีร์ที่เราคร่ำเคร่งเร่งศึกษากันนั้น สามารถทำความเข้าใจได้ ๒ ระดับในแง่ของภาษา คือ ท่านกล่าวว่าพระพุทธรเจ้าสอนธรรม ๒ ภาษา คือ ภาษาคน สำหรับสอนศีลธรรมแก่คนที่ยังหนาไปด้วยสัสสตทิฏฐิ คือ ความรู้สึกเป็นตัว เป็นตน เป็นของๆคน มีตัวกู-ของกู และอีกภาษาคือ ตรัสสอนภาษาธรรมแก่ผู้ที่มีธุลีในตาน้อย เพื่อละสัสสตทิฏฐิ อันเป็นสมบัติดั้งเดิม ท่านพุทธทาสได้นำหลักธรรมคำสอนทั้งหลายมาอธิบายในแง่ภาษาธรรมนี้ อย่างเรื่องปฏิจจสมุปบาท ดังที่ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “สำหรับปฏิจจสมุปบาทนั้นเป็นเรื่องปรมาตมธรรมที่ต้องพูดกันด้วยภาษาธรรม”^{๙๕}

ตามความคิดของท่านพุทธทาส พระพุทธรเจ้าไม่ได้สอนปฏิจจสมุปบาทด้วยภาษาคน ถ้าคนทั่วไปฟังเป็นภาษาคนจะทำให้เข้าใจปฏิจจสมุปบาทไม่ถูกต้อง การที่คัมภีร์กล่าวถึงว่ามีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา บุญกุศล บาป ผลบุญ ผลบาป ท่านพุทธทาสบอกว่าเป็นการสอนศีลธรรม เมื่อว่ากันทางปรมาตม ข้อมไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน และซึ่งการสอนปฏิจจสมุปบาทนี้ก็เป็นการสอนในเชิงปรมาตม มีแต่องค์ธรรมที่เกิดขึ้นสืบเนื่องกันไป เป็นอยู่ชั่วขณะจิต วันหนึ่งๆเราเกิดได้หลายครั้ง เดือนละเป็นพันครั้ง ทั้งชีวิตเป็นแสนครั้ง^{๙๖} คือ เรามีชาติหรือการเกิดในภพในอยู่ทุกๆขณะจิตที่ประกอบด้วยอวิชชา^{๙๗} ท่านพุทธทาสกล่าวว่าไม่ได้ปฏิเสธเรื่องนรก - สวรรค์ เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด^{๙๘} แต่ท่านก็อธิบายเรื่องแบบนี้หรือเรื่องในแนวอภิธรรมเป็นแบบปัจจุบันขณะตามที่กล่าวมา ซึ่งสำหรับเรื่องปฏิจจสมุปบาทแล้ว ท่านเห็นว่าไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดรอบ ๓ ชาติ^{๙๙} เป็นเรื่องของที่นี่ เดี่ยวนี้ กรณีการจะนิพพานก็นิพพานที่นี่เดี่ยวนี่^{๑๐๐}

^{๙๕} พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจสมุปบาท (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๕.

^{๙๖} พุทธทาสภิกขุ, ห้าสิบปีสวนโมกข์ ภาคสอง: เมื่อเราพูดกะเขา และเมื่อเราพูดถึงเรา (กรุงเทพมหานคร: สวนอุสมมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๒.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗ - ๑๖๘.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^{๙๙} พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจสมุปบาท (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๔๑.

^{๑๐๐} พุทธทาสภิกขุ, นิพพานที่นี่เดี่ยวนี่, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๑), หน้า ๕.

ท่านอธิบายให้เห็นว่าเมื่อควบคุมกิเลสได้ในขณะใดก็นิพพานในขณะนั้น เป็นการนิพพานในภาวะจิตปัจจุบัน “กิเลสมันก็ไม่เกิดได้นี้เป็นนิพพานที่สมบูรณ์”^{๔๐} ท่านกล่าวไว้อย่างนั้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวการสอนธรรมของท่านพุทธทาสจะเน้นความเป็นอยู่ในชั่วขณะจิตแห่งชีวิตปัจจุบันซึ่งเป็นแนวที่ท่านเรียกว่าภาษาธรรมซึ่งก็คือจัดเป็นการสอนธรรมแนวอภิธรรม และเน้นปัจจุบันขณะ ไม่เน้นชีวิตหลังความตาย ซึ่งในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และภพภูมิหลังความตายต่างๆที่เป็นเรื่องทางนามธรรมนั้น ท่านไม่ได้ปฏิเสธเพียงแต่บอกว่าเรื่องแบบนี้เป็นภาษาคน สำหรับคนมีฐิติในตามาก แต่สำหรับคนมีฐิติในตาน้อย ต้องพูดกันด้วยเรื่องภาษาธรรม

แม้ท่านพุทธทาสไม่ได้ปฏิเสธเรื่องนี้ แต่ท่านก็เสี่ยงที่จะตอบคำถามนี้ตรงๆ และตอบปัญหาทางนามธรรมแบบนี้ในแบบการเกิดดับชั่วขณะของจิต นั่นคือเมื่อจิตเกิดก็เท่ากับว่าเราเกิด เมื่อจิตดับก็เท่ากับเราดับ เมื่อจิตเกิดดับก็เท่ากับว่าเรากำลังเวียนว่ายตายเกิด เพราะฉะนั้นก็เท่ากับว่าเรามีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตลอดเวลาขณะดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบัน และเราก็มีภพภูมิหลังความตายอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน นั่นก็คือขณะมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน เราก็มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เนื่องจากเรามีอวิชชา เราจึงมีสังขาร...วิญญาณ...นามรูป...สพยตนะ...ผัสสะ...เวทนา...ตัณหา...อุปาทาน...ภพ...ชาติ... นั่นคือวัฏจักรของชีวิตมีอยู่ในปัจจุบัน โดยไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงโลกอื่น หรือชีวิตอันอยู่หลังความตายของกายสังขาร เพราะตามภาษาธรรมของท่าน สวรรค์ก็อยู่นอก นรกก็อยู่ในใจ^{๔๑} ตามความหมายของท่าน วัฏสงสารและนิพพานอยู่ภายในจิตและท่านก็เน้นแบบนี้ อีกแบบคือแบบภาษาคนที่ว่ามีการเวียนว่ายตายเกิดจริง มีภพภูมิอื่นๆอยู่จริงท่าน ไม่สนใจ

ตามที่กล่าวมาแล้วว่าการเข้าใจในเรื่องเหล่านี้ทำได้ ๒ แบบ คือ สิ่งเหล่านี้มีอยู่ในสภาวะทางนามธรรมหรืออาจจะเรียกได้ว่าทางอภิปรัชญา อย่างหนึ่งคือเข้าใจได้ในแบบชั่วขณะจิต หรืออาจจะเรียกว่าแบบจิตวิทย์อย่างที่ท่านพุทธทาสเน้น การเชื่อแบบแรกแบบเดียวโดยไม่ได้เชื่ออย่างที่สองก็คงเป็นการเชื่อที่สมบูรณ์ไปไม่ได้ ในขณะที่เดียวกันการเชื่อหรือการเน้นทางแนวคิดแบบหลังแบบเดียวโดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับแบบแรกก็อาจจะกล่าวได้ว่าไม่ครบองค์ธรรม แต่ไม่ได้หมายความว่าท่านพุทธทาสไม่เจเนจครบองค์ธรรมในเดรวาท แต่น่าจะเข้าใจได้ว่าท่านพุทธทาสเน้นอุบายหรือเทคนิคการสอนแบบหนึ่งที่ทำให้ผู้ฟังรู้สึกไม่ห่างไกล แต่ใกล้ชิดเป้าหมายของชีวิตหรือเป้าหมายของพุทธศาสนามากขึ้น เพราะคำสอนดั้งเดิมของเดรวาทให้ความรู้สึกว่ายากที่จะบรรลุมรรคผลต่อเป้าหมายนั้น ท่านจึงประดิษฐ์ภาษาขึ้นมาใช้เพื่อดึงหัวใจคนกับหัวใจธรรมนั้นมาอยู่แนบ อดติดกัน การเน้นภาษาธรรมของท่านนั้นสอดคล้องกับชุดคำสอนเรื่องความว่างต่างๆ ที่ตามมา

อย่างไรก็ตาม เมื่อท่านเน้นภาษาธรรมมากขึ้นๆ จนถึงจุดสูงสุด ก็อาจมีผู้เข้าใจได้ว่าแล้วภาษาคนเราจะเอาไปไว้ตรงไหน เพราะถ้าปล่อยให้คนพูดกันไปโดยไม่ได้รับการอธิบายให้เข้าใจ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สักวันก็อาจจะเลอะเลือนเลือนเปื้อน ไปเป็นแบบลัทธินอกพุทธศาสนาได้ อีกอย่างหนึ่งคือพื้นฐานทางศีลธรรมจากแนวคำสอนแบบอภิปรัชญาหรือเรื่องข้ามภพข้ามชาตินี้ก็จะต้องลดความสำคัญลง

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

เพราะหากให้ชาวบ้านนั่งสมาธิแบบชั่วขณะจิต หรือต้องเพ่งปริศนารธรรมคงต้องเริ่มจากความเป็นเหตุเป็นผลจากเรื่องทางอภิปรัชญา^๓ เมื่อปลุกฝังสัมมาทิฏฐิเบื้องต้นลงสู่จิตแล้ว ทาน ศีล ภาวนา สำหรับชาวบ้านก็ตามมา ซึ่งก็เป็นผลจากสัมมาทิฏฐินั้น ณ ตรงนี้ความสุขทางจิตวิทยา ทางสังคมก็หวังได้อยู่ ขึ้นต่อไปหากจะควบคุมกิเลสตัณหาในทุกขณะจิตให้ว่าง ให้นิพพาน ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ ส่วนการจะนิพพานหรือสว่างโล่งซาโคริ! หรือไม่ ก็อาจจะหวังได้เช่นกัน

สำหรับการหยุดอธิบายเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในแบบอภิปรัชญานั้น ไม่ได้ทำให้คำถามนี้หายไป บางคนอาจจะกล่าวว่าถ้าไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดแบบอภิปรัชญาหรือแบบข้ามภพข้ามชาติเสียแล้ว เราก็ละเลยข้อความบางข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในพระไตรปิฎกไป ซึ่งก็จะทำให้ระบบศีลธรรมแบบพุทธลดระดับความเข้มข้นลงมาเป็นเพียงศีลธรรมตามธรรมดาทั่วไป^๔ เพราะคำสอนทั้งหลายในพระพุทธานุศาสนานั้นให้ความสำคัญกับโลกหน้ามาก เพราะชีวิตเราดำรงอยู่ชั่วระยะเวลาสั้นๆ ในการมาเยือนโลก แต่ภพภูมิหลังความตายนั้นมีระยะกาลที่ยาวนานมาก ไม่ว่าจะในทุคติภูมิ หรือสุคติภูมิ เพราะฉะนั้นด้วยอาศัยความเห็นชอบในเรื่องนี้ที่เราจะเร่งสุดกำลังในการทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ไม่ว่าจะในระดับใด และระดับแรกย่อมงอกเงยจากพื้นฐานทางศีลธรรมอันมาจากความเห็นในเรื่องนี้ และญาณตรัสสอนทางปรัชญาของพุทธศาสนาอยู่เหนือขอบเขตของโลกทางประสาทสัมผัส และเลขไปไกลกว่านั้น รูปแบบของชีวิตทั้งหมดไม่ได้วางเรียงเคียงกันกับประสาทสัมผัสทั้ง ๕^๕ นอกจากโลกมนุษย์แล้ว ยังมีสวรรค์ นรก เป็นต้นอันเป็นที่ไปของสัตว์ผู้ยังไม่หลุดพ้นอยู่เป็นอันมาก ถ้าทำความเข้าใจตั้งแต่แรกก็จะเป็นการทำที่ครบถ้วนสมบูรณ์ และยังประโยชน์ได้ทั่วถึงมากกว่า

ตามความเป็นจริงแล้ว แนวการสอนธรรมสำหรับศาสนิกชนในพุทธเถรวาทก็มีสองกันทั้ง ๒ แบบ คือทั้งแบบเป็นอยู่ในชีวิตปัจจุบันและแบบข้ามภพข้ามชาติหรือแบบที่เชื่อว่าชาตินี้ชาติหน้า แม้ว่าแบบที่เชื่อชาตินี้ชาติหน้าที่เชื่อกันในความรู้สึคนึกคิดของศาสนิกชน โดยทั่วไปในระดับชาวบ้านจะยังคงไม่ชัดเจนนักซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าระบบการสอนโดยรวมไม่ได้ให้น้ำหนักอย่างเป็นทางการไว้ แต่กรณีที่ยกมาที่เป็นแบบชีวิตปัจจุบันนี้ค่อนข้างจะได้รับความสนใจในทางวิชาการ อาจจะเป็นเพราะมีข้อมูลให้ศึกษาค้นคว้ามากดังที่กล่าวมา แต่ขณะเดียวกันเรื่องข้ามภพข้ามชาติทั้งหลาย แม้จะติดตรึงฝังแน่นในความรู้สึกรู้ใจของคนทั่วไปในสังคม กลับเป็นสิ่งที่ไม่ชัดเจนในงานทางวิชาการ อาจจะเป็นเพราะการขาดการศึกษาเรื่องนี้อย่างจริงจัง คนทั่วไปเลยเข้าใจในเรื่องนี้อย่างครึ่งๆกลางๆ แม้แต่หนังสือ ละคร นิยายต่างๆที่พยายามจะเสนอความเชื่อในเรื่องนี้ในรูปแบบศิลปะก็ทำได้ผิดๆถูกๆขาดๆเกินๆยังห่างไกลจากความเข้าใจที่ถูกต้อง ชาวบ้านร้านตลาดเลยได้รับความรู้ที่ไม่ถูกต้องนั้นด้วยเวลาดู

การเน้นเรื่องชีวิตปัจจุบันอันที่จริงก็เป็นอุบายวิธีหรืออุบายโกศลหรือเทคนิคอย่างหนึ่งในสายเถรวาท ไม่ใช่เฉพาะแต่มหายาน เช่น เชน เป็นต้นเท่านั้น ในอัครคัมภีร์ พระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนว่าเสฏฐ

^๓ สุนทร ฌ รั้งยี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๔๒.

^๔ Edward Conze, *Buddhist Scriptures* (Harmondsworth: Penguin, 1959), p.221.

และภราทวาทะว่า^{๔๔} มนุษย์ย่อมเกิดจากท้องแม่ ไข่ใหม่เกิดจากส่วนใดส่วนหนึ่งของพรหมไม่ นี่เป็นการสอนเชิงประจักษ์ ให้ยอมรับความจริงเชิงประจักษ์เป็นพื้นฐานก่อน

อีกเทคนิคหนึ่งที่เถรวาทนำมาใช้ก็คือเรื่องที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตรัสตอบปัญหาทางอภิปรัชญา เช่น เรื่องโลกเที่ยงหรือไม่ เป็นต้น รวมทั้งแนวธรรมในเรื่องลูกศรอาบยาพิษซึ่งเราควรจะรีบรักษาไม่ใช่ถามหาคนยิงลูกศร หรือรายละเอียดอื่นๆของลูกศร เพราะจะเสียเวลาและจะทำให้เราตายเสียก่อน

เทคนิคต่อมาคือ การหลีกเลี่ยงลัทธิกรรมเก่า หรืออุปเพทเหตุวาท ที่ถือว่าสุขทุกข์ทั้งปวงเป็นเพราะกรรมเก่า (Past-Action Determinism) หลีกเลี่ยงลัทธิอิสสรนิมมานเหตุวาท ที่ถือว่าสุขทุกข์ทั้งปวงเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้เป็นใหญ่ (Theistic Determinism) และหลีกเลี่ยงลัทธิ อเหตุอปัจจบวาท ที่ถือว่าสุขทุกข์ทั้งปวงเป็นไปสุดแต่โชคชะตาลอยๆ ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย หรือเรียกว่าอเหตุวาท (Indeterminism หรือ Accidentalism)^{๔๕} นอกจากนี้เถรวาทยังหลีกเลี่ยงลัทธิสัสตติฎฐิ คือ การเชื่อว่ามีอิตตาตัวตน

ตามความเป็นจริงแล้ว เทคนิคหรืออุปายโกศลที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งที่ถูกต้องในพุทธศาสนา แต่บางทีพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนธรรมโดยพิจารณาภาวะจิตของผู้ฟัง ถ้าผู้ฟังยังไม่ขึ้นพื้น หรือยังไม่มีพื้นฐาน หรือสับสนต่อความเป็นจริงเชิงประจักษ์ พระองค์ก็ตรัสความจริงเชิงประจักษ์ หรือความจริงที่รับรู้ได้ตามประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ส่วนความจริงเชิงอภิปรัชญาในแง่ต่างๆ พระองค์ทรงตรัสอธิบายในที่อื่น เช่น พรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร เป็นต้น ซึ่งตรัสในอีกปริบทหนึ่งที่เหมาะกับภาวะจิตของผู้ฟัง

สำหรับเทคนิคการหลีกเลี่ยงกรรมเก่านั้น ซึ่งอันลัทธิกรรมเก่าที่ว่านี้ เชื่อว่ามีแต่กรรมเก่าอย่างเดียวที่ให้ผลแก่ชีวิต แต่พุทธศาสนาเชื่อว่าบางอย่างปัจจัยเป็นกรรมเก่า บางอย่างปัจจัยเป็นกรรมใหม่ส่งผล หรือทั้งสองอย่างรวมกันส่งผล แต่ไม่ได้หมายความว่าปฏิเสธกรรมเก่า ยอมรับแต่กรรมใหม่หรือกรรมในปัจจุบันเพียงอย่างเดียวอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะอย่างใดอย่างหนึ่งที่ว่านี้ย่อมสุด โด่งทั้งสองทาง พุทธศาสนาอยู่ทางสายกลางและอยู่ในแง่ที่ว่าเส้นทางแห่งความจริง ไม่ใช่สายกลาง เพราะว่ามันมีทางสามสาย และกลางเพราะอยู่ระหว่างสายที่หนึ่งกับสายที่สองลอยๆ เพราะอาจมีผู้เข้าใจว่าในอนาคต เราจะดูว่าทางไหนถูกต้อง ก็ดูจากความคิดสองอย่าง แล้วเราก็แทรกตัวเข้าไปตรงกลางระหว่างความคิดทั้งสองนั้นเป็นทางสายกลางซึ่งไม่ว่าเรื่องใดๆ ก็จะมีทางสายกลางแบบนี้ไปเรื่อยๆ ซึ่งไม่ถูกต้อง ทางสายกลางแบบพุทธคือทางที่ตรงกับความเป็นจริง เป็นทางสายกลางที่สมบูรณ์ ไม่ใช่ทางสายกลางที่สัมพัทธ์ ที่ขึ้นกับเหตุปัจจัยเงื่อนไข อย่างไรก็ตาม การหลีกเลี่ยงกรรมเก่ามากๆ โดยไม่นำมาพิจารณา แต่ให้ความสำคัญกับกรรมใหม่เป็นหลัก ย่อมไม่เพียงพอตามหลักกรรม การเชื่อกรรมต้องนำทั้งกรรมเก่า กรรมใหม่มาพิจารณาจึงจะอธิบายปรากฏการณ์ในชีวิตได้ ซึ่งจะถูกต้องตามหลักพุทธธรรมมากกว่า และไม่จำเป็นต้องสนใจลัทธิกรรมเก่าที่ว่านั้นด้วย เพราะคำสอนเรื่องกรรมในพุทธศาสนามีความสมบูรณ์สูงสุดควรจะนำมาพิจารณาทั้งหมด

^{๔๔} ที. ปา. ๑๑ / ๕๑ / ๗๑ - ๗๒.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ปอ.ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐๕.

ในส่วนลัทธิพระเจ้าทั้งหลายนั้นไม่ได้มีคุณค่าในพุทธศาสนาอยู่แล้ว การเวียนว่ายตายเกิดกล่าวได้อย่างชัดเจนว่าไม่ได้เกี่ยวข้องกับการกำหนดในลักษณะของลัทธิเหล่านี้ และก็ไม่ได้เป็นไปแบบลอยๆ อย่างไม่รู้เหตุ ไร้ปัจจัย แล้วแต่วาสนาพาไปตามแบบลัทธิหรือเหตุวาท

กรณีการเชื่อการเวียนว่ายตายเกิดแบบพุทธศาสนาก็ไม่จำเป็นที่ว่าจะเชื่อในแบบลัทธิสัททิกฎูฐิตีที่ว่ามีวิญญาณ (Soul) หรืออตฺตา หรืออาตมัน ก็หาไม่ เชื่อแบบจิตในทรรสนะของพระพุทธศาสนาก็กล่าวถึงเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติได้อย่างกลมกลืนสอดคล้องต้องกันได้ ทั้งยังสมบูรณ์เพียงพอและตรงต่อความจริงที่สุด ไม่มีอะไรจริงกว่านี้อีกแล้ว

การกล่าวถึงความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพข้ามชาตินี้จึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น เพราะว่าเป็นสิ่งที่เราจะต้องเผชิญไม่วันใดก็วันหนึ่ง การมีทรรสนะที่หลีกเลี่ยงหรือเมินเฉยหรือขอมงานหรือหวังว่ามันจะดีเองเมื่อถึงเวลา เป็นทรรสนะที่ผิดพลาดเพราะอาจจะมีผลร้ายติดตามมา ขาดการเตรียมพร้อมสำหรับเผชิญกับความตายอย่างถูกวิธี และละเลยข้อปฏิบัติในขณะที่มีชีวิต การรู้ในเรื่องนี้จึงเป็นการดีกว่าไม่รู้

ที่กล่าวมานี้มุ่งแสดงความสำคัญของแนวคิดทางอภิปรัชญาของพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ไม่ได้มุ่งชี้ว่าเราไม่ควรเชื่อหลักศีลธรรมคำสอนของท่านพระธรรมปิฎกและท่านพุทธทาส เพราะหลักศีลธรรมคำสอนของท่านทั้งสองก็เป็นหลักศีลธรรมของพุทธศาสนา ออกมาจากพระหทัยของพระพุทธเจ้า และสามารถที่จะนำมาปฏิบัติให้เกิดผลดีแก่ชีวิตได้ หากบุคคลและสังคมจะน้อมนำมาปฏิบัติ และสั่งสอนลูกหลานในยุคใหม่ต่อไป ก็สามารถแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์ของบุคคล และความเสื่อมของสังคมได้ แต่ถ้าต้องการยาที่ฤทธิ์แรงเพื่อแก้อาการบาดเจ็บหรือมะเร็งร้ายของยุคสมัยแห่งความเสื่อม ต้องเอาความจริงเข้าว่า ต้องเอาพระธรรมในเรื่องนี้มาให้ความรู้ ผู้ที่เป็นสายเลือดของพระพุทธเจ้าทั้งหลายต้องเป็นหลักชัย ปกป้องพระธรรมจักรลงบนพื้นดิน ร่วมหมุนกงล้อแห่งธรรมต่อจากพระพุทธองค์ พุทธศาสนิกชนต้องการฟังธรรมจากพระที่สวามิภักดิ์ใจแห่งความมักน้อย สันโดษ และยากจนแบบพระพุทธเจ้าที่มีเพียงบาตร ใบเดียว และต้องการฟังธรรมบนพื้นดินเพื่อรำลึกถึงการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ไม่อาจปีนขึ้นไปฟังบนหอคอยงาช้างได้ ทั้งยังต้องการฟังเหตุแห่งความล้าลึกของโลกธรรมทั้งแปดอันทำให้เขายึดติดอยู่ในขณตาบรรดาศักดิ์ ทรัพย์สินศฤงคาร และความสะดักสบายหรูหรา อันทำให้เขาละเลยการปฏิบัติไปในชีวิตนี้ เขายังเป็นผู้ที่ต้องการอยากทราบรสชาติอมฤตธรรมอันนำคัมภีร์ของพระพุทธเจ้าอยู่ ยังอยากเห็นธงทิวปลิวไสว แต่เหตุที่จะเข้ามาถึงเขานั้นยังปรากฏไม่ชัด ทั้งยังลางเลือน เขาจึงหุ่มเหิงกัน ในมาตรฐานทางศีลธรรมที่เขาพอจะนึกได้ เพื่อให้เหตุผลแก่ความชอบธรรมในการกระทำของเขาเอง คำว่าความละอายแก่บาปในสังคมจึงลดลงเรื่อยๆ เราจึงได้เห็นความเสื่อมของสังคมลงในแทบทุกด้าน และเริ่มกลายเป็นมาตรฐานใหม่ของชีวิตขึ้นเรื่อยๆ และเมื่อเราละกายตายจากโลกนี้ไป คนพันธุ์ใหม่ย่อมรับเอามาตรฐานใหม่นั้นมา อันเป็นมรดกในยุคของเรา และมันก็เริ่มขึ้นแล้ว ในเด็กๆ กับทั้งผู้ใหญ่ในยุคของเรา กับทั้งแวดวงต่างๆ ทั้งโฆษณา ศิลปะ บันเทิง ธุรกิจ และอื่นๆ และแม้แต่กับผู้ที่ห่มขนานั้น สายเลือดของพระพุทธเจ้าจึงจืดจางลง ปัญหาในชีวิตและสังคมจึงเพิ่มขึ้น โลกจึงประสบภัยพิบัติมากขึ้นเรื่อยๆ

มหายาน (Mahayāna)

ตามที่กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่าความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดนี้สำคัญมากกับพุทธศาสนาในทุกนิกาย เมื่อว่าโดยนิกายเถรวาทแล้วก็จะกล่าวถึงนิกายมหายานซึ่งโดยการเน้นแล้วน่าจะถือได้ว่าให้ความสำคัญกับเรื่องนี้มากกว่าเถรวาทเสียอีก ดังจะเห็นได้จากอุดมคติในเรื่องพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์มีความเป็นห่วงสรรพสัตว์ทั้งหลายในเรื่องนี้มาก กล่าวที่สรรพสัตว์เหล่านั้นต้องเผชิญกับความทุกข์ในห้วงทุกข์ห้วงอบายอันหนักหน่วงรุนแรงและยาวนานอย่างไม่รู้จักจบสิ้น ต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่เป็นอิสระ ไม่หลุดพ้น ไม่สมบูรณ์เสียที จึงมีความปรารถนาที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงตั้งปณิธานที่จะขนสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นให้มากที่สุด คัมภีร์ที่แสดงถึงอุดมการณ์หรืออุดมคติพระโพธิสัตว์ เช่น สัทธรรมปุณฑริกสูตร วิมลเกียรติคุณนิเทศสูตร^{๔๑}

สัทธรรมปุณฑริกสูตร เล่าถึงกุศลบายในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า^{๔๒}

วิมลเกียรติคุณนิเทศสูตร อธิบายถึงอุดมคติของพระโพธิสัตว์^{๔๓}

อุดมคติของพระโพธิสัตว์นั้น ไม่ใช่เพียงต้องการช่วยเวไนยสัตว์ให้ถึงความหลุดพ้นสู่นิพพานเท่านั้น แต่รวมถึงช่วยให้มีความสุข ความสบายในชีวิตด้วย ขนาดเสียสละตัวเองที่จะไม่เข้าสู่พระนิพพานจนกว่าสรรพสัตว์จะหลุดพ้นหมดเสียก่อน ดังคำปณิธานที่ว่า “ข้าฯจะไม่ขอเข้าสู่ประตูพระนิรวาณะในขั้นสุดท้ายจนกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายจะได้หลุดพ้น”^{๔๔}

โดยที่จริงพระโพธิสัตว์อาจจะรู้แจ้งแล้วหรือตรัสรู้ (Enlightenment) เข้าถึงพุทธภาวะ (Buddhahood) แต่ชะลอหรือธำรงอยู่ในสภาวะเสถียรยังไม่ปรินิพพานจนกว่าสรรพสัตว์จะหลุดพ้น^{๔๕} พระโพธิสัตว์คิดและทำเช่นนี้ด้วยความกรุณา^{๔๖}

พระโพธิสัตว์ทำหน้าที่ทางธรรมไม่ใช่เพื่อตัวเอง แต่เพื่อผลประโยชน์ทางจิตวิญญาณของสรรพสัตว์ทั้งหลายอันเป็นเพื่อนร่วมทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น^{๔๗}

เท่าที่กล่าวมาคร่าวๆนี้จะเห็นได้ว่าแนวคิดพระโพธิสัตว์ของนิกายมหายานทั่วไปที่อยู่ในจีนและญี่ปุ่นเป็นหลักนี้ให้ความสำคัญกับสุขทุกข์ที่สรรพสัตว์จะได้รับมาก อันเนื่องมาจากคำสอนเรื่องการเวียน

^{๔๑} ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, *โพธิสัตว์จรรยา : มรรคาเพื่อมหาชน* (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕.

^{๔๒} *สัทธรรมปุณฑริกสูตร*, พิมพ์ครั้งที่ ๕ แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยทิเบต, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓.

^{๔๓} *The Vimalakirti*, trans. Burton Watson (New York: Columbia University Press, 1997), p.7.

^{๔๔} Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature* (Delhi: Banarsidass, 1932), pp.,17- 18. (I shall not enter into final nirvana before all beings have been liberated.)

^{๔๕} Hans Wolfgang Schumann, *Buddhism, an Outline of its Teaching and Schools* (London: Rider, 1973), pp.109-110.

^{๔๖} *Ibid.*, p.130.

^{๔๗} D.T. Suzuki, *Outlines of Mahayana Buddhism* (New York: Schocken Books, 1973), p. 278.

ว่าตายเกิด เพราะพระโพธิสัตว์ไม่ต้องการให้สัตว์ทั้งหลายตกอยู่ในความทุกข์ของการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏหรือวัฏสงสารนี้ อย่างน้อยก็อยากให้เกิดใหม่ในภพภูมิที่ดีและมีความสุข หรือจะให้ดีที่สุดก็ขอให้สรรพสัตว์บรรลุประนิพพานหรือนิรวาณะในภาษาสันสกฤต คำสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในพุทธศาสนาตามแนวคิดแบบพระโพธิสัตว์จึงเป็นคำสอนสำคัญยิ่ง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นคำสอนตั้งต้นให้คำสอนอื่นตามมา จนกระทั่งถึงคำสอนขั้นสูงสุดอันเป็นไปเพื่อการหลุดพ้นขั้นสุดท้าย เช่นคำสอนในเรื่องสมาธิ ปัญญา เป็นต้น

วัชรยาน (Vajrayāna)

พุทธศาสนานิกายวัชรยานหรือตันตรยานหรือพุทธศาสนาแบบธิเบต* ให้ความสำคัญกับคำสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดมากที่สุด ในบรรดานิกายทั้งสาม เพราะมีคำสอนในเรื่องนี้อย่างละเอียดลึกซึ้งรวมถึงหลักการปฏิบัติอันลุ่มลึกเกี่ยวกับความตาย ด้วยเชื่อว่าความตายนั้นสามารถใช้เป็นช่องทางแห่งความหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้ หากรู้วิธีและหากใช้ให้ถูกวิธี ขณะเดียวกันหากไม่รู้ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะใช้ประโยชน์จากความตายซึ่งก็คงทอดทิ้งแนวคำสอนนี้ไปอย่างน่าเสียดาย และก็ยังจะปฏิบัติผิดต่อเรื่องนี้อันอาจมีผลร้ายแรงต่อภพภูมิใหม่ที่เราจะไปเกิด ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

วัชรยานนั้นนับเนื่องอยู่ในนิกายมหายาน คือ ยึดถืออุดมคติพระโพธิสัตว์ด้วย งานวรรณกรรมหรือวรรณคดีที่หล่อเลี้ยงอุดมคติพระหรือลามะธิเบตคืองานของท่านอาจารย์พระโพธิสัตว์สานติเทวะ อันเป็นอุดมการณ์ให้พระลามะกระทำการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ดังข้อความหนึ่งที่ว่า

“ ขอให้ข้าฯ เป็นแพทย์และเป็นเภสัชกร
 ทั้งขอให้ข้าฯ เป็นพยาบาล
 เพื่อช่วยคนเจ็บ ไข้ทั้งหลายในโลก
 จนกว่าทุกคนจะพ้นจากทุกข์โศกโรคภัย”^{๔๔}
 (I am medicine for the sick.

May I be both the doctor and their nurse,
 until the sickness does not recur.)^{๔๕}

กัมภีร์โพธิจะรยาวตาระหรือโพธิจรยาวตาร (Bodhicaryāvatāra) ของท่านอาจารย์สานติเทวะ ใช้เป็นอุดมคติประจำใจในการปฏิบัติขององค์คาไลลามะ บทที่พระองค์สวดอยู่บ่อยๆ ก็คือ

“ トラบเท่าที่อวกาศยังคงดำรงอยู่

* คำเหล่านี้ถือว่าใช้แทนกันได้ (Interchangeable Terms)

^{๔๔} สานติเทวะ, โพธิสัตตจรรยาวตาร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, แปลโดยฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยธิเบต, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕.

^{๔๕} Santideva, *The Bodhicaryāvatāra*, trans. Kate Crosby and Andrew Skilton (Oxford: Oxford University Press, 1995), p.20.

ตราบเท่าที่โลกยังคงดำรงอยู่
 ตราบนั้น ขอให้ข้าฯคงอยู่เฉกเช่นกัน
 เพื่อทำลายความทุกข์โศกแห่งโลกนั้น”^{๕๖}

พระธรรมคำสอนทั้งหลายขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งก็รวมทั้งคำสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ตามทฤษฎีของวัชรยานนิกายแล้วมีขึ้นก็เพื่อปลดปล่อยสรรพสัตว์จากความทุกข์โศกตรอมตรม และเนื่องจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารของสรรพสัตว์ทั้งหลายนี้ดำเนินไปตามกระแสของเวลาแห่งจักรวาลอันไร้ที่สิ้นสุด (Infinite Time) ทั้งสรรพสัตว์ที่ยังเวียนว่ายอยู่ก็มีอีกมาก กลไกที่ใช้ในการช่วยเหลือที่ไร้ขีดจำกัดก็คืออุมมคติของพระโพธิสัตว์ ซึ่งก่อขึ้นมาจากความกรุณา (Compassion) อันหลังรินหรือสอนสั่งมาจากพระเหตุขยของพระพุทธรองค์เป็นเบื้องแรกและความกรุณาก็เป็นขั้นตอนที่จำเป็นสำหรับการบรรลุพุทธภาวะ

วัชรยานรับเอาและผนวกคำสอนเรื่องความตายและการเวียนว่ายตายเกิดกับอุมมคติพระโพธิสัตว์มาใช้ประโยชน์เพื่อปลดปล่อยสรรพสัตว์จากกักแห่งวัฏสงสาร อาศัยความรู้เรื่องกระบวนการตายยังสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นได้ ซึ่งก็รวมทั้งการบรรลุพุทธภาวะของลามะหรือโยคีโพธิสัตว์เองอีกด้วยในชั่วชีวิตนี้

แม้จะมีการเข้าใจกันโดยทั่วไปว่าทั้งเดรวาท มหายาน และวัชรยาน เป็นแต่ละยานที่แยกขาดออกจากกัน ไม่เกี่ยวข้องกัน เนื่องจากมีชุดคำสอนและแหล่งที่มาที่ต่างกัน แต่ในมุมมองของวัชรยานแล้ว วัชรยานคือสิ่งที่ต่อเนื่องมาจากยานทั้งสอง^{๕๗} มหายานไม่เคยกล่าวว่ามียานหรือเดรวาทไม่สมเหตุสมผล (Invalid)^{๕๘} คือไม่ได้ปฏิเสธความมีเหตุผลของเดรวาท และสำหรับวัชรยานแล้วเดรวาทเป็นต้นทางของพุทธมรรค คล้ายๆกับว่าเมื่อเราช่วยตัวเองได้แล้วเราก็น่าจะช่วยผู้อื่น มหายานจึงเป็นทางหลวงแห่งพุทธธรรมในการขนส่งผู้อื่น แต่ไม่ได้หมายความว่าเราต้องเป็นพระอรหันต์ก่อนจึงจะช่วยผู้อื่นได้ ในที่นี้คือขั้นตอนของการปฏิบัติที่มั่นคงในแต่ละระดับ (ตามคำอธิบายจากสาขประเพณีแห่งวัชรยาน) และพุทธมรรคาในขั้นสุดท้าย คือ ขั้นสูงสุดก็คือวัชรยาน ไม่ได้สูงสุดในแง่ที่ว่ามีความหมายที่ลึกกว่ามหายาน เพราะไม่มีเป้าหมายที่ลึกกว่านี้อีกแล้ว แต่เป็นขั้นสูงในแง่ที่มีอุบายวิธีทางจิตวิญญาณ (Spiritual Methodology) ซึ่งจะช่วยให้นักปฏิบัติบรรลุถึงพุทธภาวะ (Buddhahood) ในชั่วชีวิตเดียว แทนที่จะใช้เวลาหลายกัปหลายกัลป์ตามที่กล่าวไว้ตามสาขประเพณีแห่งมหายาน^{๕๙}

^{๕๖} Paul Williams, General Introduction in Santideva, *The Bodhicaryāvatāra*, trans. Kate Crosby and Andrew Skilton (Oxford: Oxford University Press, 1995), p.143. (As long as space abides and as long as the world abides, so long may I abide, destroying the sufferings of the world.)

^{๕๗} Chögyam Trungpa, *Journey without Goal: The Tantric Wisdom of the Buddha* (Boston: Shambhala, 2000), p.3.

^{๕๘} Reginald A. Ray, *Secret of the Vajra World* (Boston: Shambhala, 2002), p.67.

^{๕๙} *Ibid.*, p.67.

คำว่าตันตระยานซึ่งต่อมาเรียกว่าวัชรยานเพื่อแยกให้แตกต่างกับพุทธตันตระสำนักอื่น^{๖๐} ซึ่งอันตันตระนี้โดยอักษร หมายถึง “ความต่อเนื่อง” (Continuity) หรือ “เส้นด้าย” (Thread) อันเป็นความต่อเนื่องแห่งความกรุณา (Sympathy) และความมีเหตุผลตามปกติ (Sanity)^{๖๑} และต่อเนื่องมาถึงวัชรยาน ซึ่งก็คือทั้งสามยานนี้เป็นหนทางเดียวกันเพียงแต่ต่างขั้นตอน ในขั้นแรกเราต้องปฏิบัติตามแนวทางเถรวาทก่อน ซึ่งเป็นการใช้วินัยฝึกคน ฝึกจิตอันดุตั้งเสือ (Taming the tiger) ต่อเมื่อเราฝึกจิตจนเชื่อเชื่อแล้ว เมื่อเรามีความบริสุทธิ์กาย วาจา ใจ จากศีลจากกรรมที่เราฝึกฝน จึงผลจากการปลีกวิเวกเดินทางแคบคนเดียว (หินยาน) ทางสู่ทางหลวงทางจิตวิญญาณ ที่ว่าเป็นทางหลวงเพราะมีหลายคน อย่างน้อยก็มีมากกว่าหนึ่งคนที่เราจะช่วยเหลือทางจิตวิญญาณนอกจากตัวเราเอง การช่วยเหลือนี้เกิดจากแรงขับแห่งความกรุณาอันได้มาเมื่อปวารณาเข้าสู่ทางสายใหญ่ (มหายาน) แต่ไม่ได้หมายความว่าพระอรหันต์ขาดความกรุณาเพียงแต่ในชีวิตพระอรหันต์มีเวลาช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากจำกัด และความกรุณาอุปถัมภ์ปัญญาของพระอรหันต์เป็นที่แน่นอนว่าน้อยกว่าพระพุทธเจ้า ทางออกของปัญหาสำหรับผู้ที่เน้นความกรุณา ก็คือการยึดถืออุดมคติพระโพธิสัตว์ ปรรณการครัสรู้ที่สมบูรณ์จะทำให้มีปัญญาและความกรุณาที่ไร้ขีดจำกัดและก็จะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ผู้เป็นเพื่อน พ่อ แม่ พี่ น้อง ร่วมเกิดแก่เจ็บตายที่ร่วมช่วยเหลือเกื้อกูลกันมานับกับนับกัลป์ไม่ถ้วนให้ได้พบกับปลายทางในชีวิต ซึ่งก็คือความสุขแห่งนิพพาน

เมื่อเราหยั่งรากแห่งความกรุณาซึ่งก็คือปลอดพ้นจากมโนทัศน์ในเรื่องความเห็นแก่ตัวหรืออัตตาลงในจิตวิญญาณดีแล้ว วัชรยานจึงเหมาะสมที่จะเดินทางค่อทางจิตวิญญาณ เนื่องจากมีเทคนิคหรือ โยคีวิธีที่จะช่วยให้ถึงจุดหมายที่วามเร็วขึ้น อาจกล่าวได้ว่ารวดเร็วดุจสายฟ้า เราอาจจะเห็นด้วยกับพุทธศาสนานิกายเซนโดยเฉพาะสำนักรินไซเซนที่ว่ามีการตรัสรู้ที่ฉับพลัน แต่ก็ไม่มีเครื่องรับประกันว่าอะไรที่ทำให้เราผู้ซึ่งมีปัญญาน้อย มีสติเลิศในตามาก จะตรัสรู้หรือซาโตริได้ในชีวิตนี้ แต่จากคำสอนเกี่ยวกับเรื่องความตายของวัชรยาน เราจึงเห็นความเป็นไปได้ในเรื่องนี้

การเข้าสู่วัชรยานนั้นเป็นไปได้ที่จะไม่ผ่านกระบวนการขั้นตอนของเถรวาท ไม่ผ่านความกรุณาของมหายานเพราะทั้งสองนิกายเป็นเงื่อนไขจำเป็นและเงื่อนไขเพียงพอต่อการปฏิบัติในวัชรยาน ถ้าศีลเราไม่มั่นคง เรายังยึดมั่นถือมั่นต่ออัตตาต่อตัวตน ความกรณายังคลอนแคลน เราก็ไม่อาจเข้าสู่เทคนิควิธีหรือโลกแห่งความเร้นลับของนิมิต เราอาจจะตกเป็นเหยื่อแห่งอัตตาของเราเองในสมาธินิมิต เมื่อนั้นเราก็จะข้อยับ คุรุลามะกล่าวว่า การเข้าสู่วัชรหรือตันตระยานเมื่อเรายังไม่พร้อมมันก็เหมือนกับการฆ่าตัวตาย คุณดั่งการลื่นไถลลงไปดเมโอบิมิดโกน คุณดั่งการจับสายไฟแรงสูงอันเปลือยเปลือยด้วยมือเปล่า คุณดั่งการแหวกว่ายอยู่ในสายธารของลาวา เพราะฉะนั้นขั้นตอนของเถรวาทจึงจำเป็นต่อวัชรยาน ท่านอาจารย์

^{๖๐} Andrew Skilton, *A Concise History of Buddhism*, 2nd ed. (Birmingham: Windhorse Publications, 1997), p.135.

^{๖๑} Chögyam Trungpa, *Journey without Goal: The Tantric Wisdom of the Buddha* (Boston: Shambhala, 2000), p.3.

วิทยาธร (Vidyadhara) เซอเกียม ตรุงปา รินโปเช (Chögyam Trungpa Rinpoche) กล่าวไว้ว่า หินยาน (หรือเถรวาท) ก็คือตันตระขานด้วยเช่นกัน^{๒๒}

ตันตระหรือวัชรยานนั้นรับเอาหลักปฏิบัติของนิกายหินยานหรือเถรวาทมาปฏิบัติ ยึดถือคำสอนทุกอย่างที่เถรวาทยึดถือไม่ว่าจะเป็นคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ มรรค ๘ หลักไตรลักษณ์ หลักกรรม ปฏิจสงมุปบาท เป็นต้น รวมทั้งมีหลักปฏิบัติที่เรียกว่า หลักปฏิบัติอริศึกษาทั้ง ๓ (The Three Higher Trainings)^{๒๓} คือ หลักอริศีล อริสมาธิ และอริปัญญา

หลักปฏิบัติทุกอย่างที่ใช้เป็นหลักปฏิบัติพื้นฐานของนิกายวัชรยาน รับเอามาจากนิกายหินยานหรือเถรวาทที่เรียกว่าสำนัก “มูลสรวาสติวาท” (Mūlasarvāstivādin School) ซึ่งเป็นหินยานที่ใช้ภาษาสันสกฤต บัญญัติศีลที่เรียกว่า พระปาฏิโมกข์ หรือ ปราดิโมกษ (Pratimokṣa) ในภาษาสันสกฤต ในพระสูตรที่ชื่อ “ปราดิโมกษสูตร” (Prātimokṣasūtra) หรืออาจจะแปลได้ว่าพระสูตรแห่งการหลุดพ้นส่วนบุคคล หรือ ปิงเจกโมกษสูตร (Individual Liberation Sutra) ซึ่งบัญญัติศีลสำหรับพระภิกษุ (A fully ordained monk) ไว้ ๒๕๓ ข้อ สำหรับพระภิกษุณี (A fully ordained nun) ๓๖๔ ข้อ ซึ่งองค์ดาไล ลามะ ตรัสว่า แตกต่างจากสายประเพณีเถรวาทซึ่งใช้พระคัมภีร์ภาษาบาลี ที่มีศีลปาฏิโมกข์ของพระ ๒๒๗ ข้อของภิกษุณี ๓๑๑ ข้อ^{๒๔}

ภิกษุลามะในวัชรยานนั้นเน้นการปฏิบัติตามแบบหินยานนี้มากเพราะเป็นพื้นฐานอันหนักแน่น (Stone Foundation) ในการปฏิบัติในขั้นละเอียดอ่อน เช่น โยคะสมาธิต่างๆ เราไม่สามารถจะเข้ามาปฏิบัติตันตระได้โดยลอยๆโดยไม่ผ่านหลักพระปาฏิโมกข์นี้ได้ พระปราดิโมกษหรือศีลหรือพระวินัยจึงมีความสำคัญสำหรับวัชรยาน ดังที่องค์ดาไล ลามะ สวดสรรเสริญพระพุทธเจ้าและโอวาทพระปาฏิโมกข์เอาไว้ และรงนาเป็นคาถามา ดังนี้ว่า

“โอม สวัสตี!

ขอนอบน้อมแด่องค์โคดมะพระภิกษุ

ดวงเนตรแห่งสรรพสัตว์สรรพสิ่ง

ดวงตะวันอันฉายส่องความจริง

ดวงจันทร์ราเจดจรัสฟากฟ้ายิ่ง

บรรเทาความโศกเศร้าในหัวใจ

ทิพยนทีแห่งชีวิต

ครูผู้ประเสริฐสุดหาเทียมได้

^{๒๒} Ibid., p.21. (When we begin to explore who the tantric practitioner actually is, our inquiry take us further and further back, right to the basis of Buddhist practice which is the hinayana. From this point of view, hinayana is tantra.)

^{๒๓} The Dalai Lama, **The World of Tibetan Buddhism** (Boston: Wisdom Publications, 1995), p.18.

^{๒๔} Ibid., p.19.

เป็นเทวดิเทวะ
 จอมเทพแห่งเทพไถ้ธิดาไค
 ทุกทิศถ้วนทั่วให้หัวใจแด่องค์ราชัน
 ขอกราบการวระพระองค์ลงตรงนี้
 ก็เพราะมีบรรยายธรรมคำสั่งสอน
 เพียงหยดหนึ่งพระโอวาทปราติโมกษฤทธิพร
 เกสัชพรบรรเทาความปวดร้าวแห่งมายา
 ของขวัญของพระอันประเสริฐ
 อกุศลกรรมกายวาจาใจใดกำเนิด
 ชำระมลทินให้บริสุทธิ์ใ้กล้าเลิศ
 จึงก่อเกิดความงามตามจรรยา”^{๖๔}

ริเบตรับเอาคำสอนพุทธศาสนามาจากอินเดียตลอดช่วงระยะกว่า ๕๐๐ ปีอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ช่วงระหว่างนี้พระอาจารย์เจ้าชาวอินเดียหลายร้อยคนเดินทางไปสอนธรรมในทิเบต และชาวทิเบตหลายพันคนเดินทางมาศึกษาธรรมที่อินเดียเหนือ เช่น สำนักนาลันทา (Nālandā) และวิกรัมศีล (Vikramśīla) เป็นอยู่อย่างนี้กว่า ๕๐๐ ปี ไม่มีขาดตอน พุทธศาสนาแบบทิเบตจึงรวมเอารูปแบบของ “พุทธศาสนาอันสมบูรณ์ของอินเดีย” (Complete Indian Buddhism) เข้ามาไว้ รวมถึงลักษณะแง่มุมทั้งหมดของการปฏิบัติแบบหีนยาน มหายาน วัชรยาน ^{๖๕}

ตามคำกล่าวของท่านเซปัก รินซิน และเกลน เอช. มุลลิน กล่าวว่า ในเรื่องทางการปฏิบัติสมาธิภาวนา พุทธศาสนาแบบทิเบตใช้ในแง่ของวัชรยานหรือมหายานเป็นส่วนใหญ่ แต่ในวินัยแล้วเน้นอย่าง

^{๖๔} His Holiness the XIV Dalai Lama, **Advice from Buddha Śākyamuni** (Dharamsala: Library of Tibetan Works & Archives, 1996), p.1.

(Om Swasti!
 Homage to Gotama the monk,
 Sun radiating truth, the eye of living beings,
 A moon soothing sorrow; a treasure of nectar,
 An incomparably supreme teacher,
 A divinity amongst divinities
 Out of respect to him herein is set forth
 A drop of advice on the Pratimokṣa,
 Medicine to eradicate the misery of delusion,
 An offering to purify the stains of wrong conduct.)

^{๖๕} Tsepak Rigzin and Glen H. Mullin, Translators' Introduction in His Holiness the XIV Dalai Lama, **Advice from Buddha Śākyamuni** (Dharamsala: Library of Tibetan Works & Archives, 1996), p. ix.

มากบนฐานของหีนยานว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่สำคัญที่สุด^{๖๗} ดังที่องค์ดาไล ลามะ ตรัสไว้ว่า การปฏิบัติภายนอกคือพระวินัย การปฏิบัติภายในคือมหายาน การปฏิบัติเร้นลับคือวัชรยาน^{๖๘} ตามสายประเพณีที่สืบทอดกันมาทางปากต่อปากของทิเบต (Tibetan Oral Tradition) แล้ว พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์เอาไว้ว่าทิเบตจะมีความสำคัญยิ่งในการรักษาไว้ซึ่งพระวินัย ตามประวัติพระวินัยของ เซ-ชก-ลิง ยง-ซิน-ยี่ซี เกียลเซน (Tse-chog-ling Yong-dzin yeshe Gyaltsen's History of Vinaya) หน้า (fol.) 61-A-B กล่าวเอาไว้ว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปที่ภูเขาไกรลาส (Mt.Kailash) กับพระอรหันต์ ๕๐๐ รูปและเพื่อที่จะแสดงนิมิตหมายอันเป็นมงคลที่เกี่ยวกับทิเบต พระองค์ทรงประทับรอยพระพุทธบาทไว้บนหิน ลง ณ ตรงนั้น และตรัสสรรเสริญประเทศแห่งเขตแดนหิมะว่าจะเป็นที่รักษาไว้ซึ่งพระวินัยในอนาคต และอีกครั้งหนึ่งที่พระองค์ทรงเสด็จไปเนปาล และตรัสแสดงธรรมบนภูเขาตัง-รุ (Lang-ru mountain) ทรงฝันพระองค์มาทางทิศเหนือและพยากรณ์เอาไว้ว่า หลังจากนั้นพระวินัยจะเจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างมั่นคงในทิเบตท้ายที่สุดตามที่เซ-ชกเขียนเอาไว้ ครั้งเมื่อพระพุทธองค์ทรงปรินิพพาน พระพักตร์ทรงฝันมาทางทิศเหนืออันถือเป็นนิมิตมงคลอีกอย่างหนึ่งในความรุ่งเรืองแห่งพระวินัยในทิเบต และพระวินัยก็เข้ามาสู่ทิเบตในกลางศตวรรษที่ ๘ พร้อม ๆ กับการก่อตั้งวัดสามเย^{๖๙}

ในการปฏิบัติอริสมาธิตามสายประเพณีหีนยาน พุทธศาสนาวัชรยานแบบทิเบตก็ปฏิบัติทั้งแบบสมถะภาวนา และวิปัสสนาภาวนา^{๗๐} (Absorptive and Analytical) แต่ในเรื่องแรกนั้นคุรุลามะมักให้ผู้มาใหม่ฝึกหัดปฏิบัติสมถะเสียก่อน^{๗๑} เพื่อเป็นกำลังในการปฏิบัติวิปัสสนาค่อยไป และสมาธิทั้งสองแบบก็เป็นการเตรียมจิตเพื่อรับการฝึกฝนให้สูงขึ้นในอริปัญญา (Insight or Wisdom) ในขั้นต่อมา

หลักปฏิบัติหลายอย่างในเดรวาทหรือทุกอย่างก็มีการปฏิบัติกันในสายทิเบตด้วย เช่นสติปัฏฐาน ๔ (The four mindfulness) และหรือ การสละที่สมบูรณ์ทั้ง ๔ หรือมหาประธาน ๔ (The four complete abandonments) คือ

๑. ละความคิดและการกระทำที่เป็นอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
๒. ป้องกันความคิดและการกระทำที่เป็นอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
๓. เสริมความคิดและการกระทำที่เป็นกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
๔. สร้างความคิดและการกระทำที่เป็นกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

^{๖๗} Ibid. (The Tibetan themselves place an equally strong emphasis upon the Hinayāna basis. In the Hinayāna category of doctrines, one of the most important subjects is that of the Vinaya, or disciplines of a monk.)

^{๖๘} Ibid. (Practiced externally is the Vinaya, Practical internally is the Mahāyāna, And practiced in secret is the Vajrayāna)

^{๖๙} Ibid., p.IV.

^{๗๐} The Dalai Lama, *The World of Tibetan Buddhism* (Boston: Wisdom Publications, 1995), p.19.

^{๗๑} Chögyam Trungpa, *Shambhala: The Sacred Path of the Warrior* (Boston: Shambhala, 1999), pp.42-46.

เหล่านี้เป็นต้น

ที่กล่าวมานี้คือหลักคำสอนพื้นฐานที่พระหรือลามะริเบตปฏิบัติก่อนที่จะปฏิบัติหลักมหายาน เช่น เรื่องอุคคตปิระ โพรสิคตว์และศึกษาคัมภีร์อื่นๆ เช่น คัมภีร์ปรัชญาปารมิตา อันว่าด้วยสุญญตาหรือความว่างอันเป็นสาระดีของสรรพสิ่ง*

ตามที่กล่าวมาแล้วคือพระหรือลามะในนิกายวัชรยานต้องผ่านการปฏิบัติตามหลักหินยานมหายาน จึงจะปฏิบัติขั้นนี้ได้ ถ้าหากมีคุณสมบัติที่เหมาะสม ตามความเห็นของครูหรือวัชรจารย์ส่วนตัว ซึ่งก็ดูจากความเคร่งครัดในหินยานและมหายาน ดังนั้นคำสอนจากพุทธริเบตจึงเชื่อถือได้ว่าเป็นพุทธศาสนาที่แท้ในกายหนึ่งและเคร่งครัดด้วย

ศัพท์

๑. ลามะ

คำว่า ลามะ ในนิกายวัชรยานนั้นมีความหมายคล้ายกับคำว่าอาจารย์มาก ซึ่งก็คือครูในภาษาสันสกฤต ที่ริเบต คำว่า ลามะ หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในด้านพุทธศาสนา^{๖๕} ซึ่งอาจจะเป็นพระหรือคฤหัสถ์ก็ได้

พระพุทธศาสนาในอินเดียนั้นมีรูปแบบชีวิต (Life Style) ของชาวพุทธมี ๓ ทาง (Option) คือ ๑. อุบาสก - อุบาสิกา (a lay person) ๒. ภิกษุ - ภิกษุณี (a monastic living in a community of monks or nuns) ๓. โยคีผู้ปฏิบัติสมาธิบำเพ็ญเพียรในที่อันสันโดษ (a meditating yogin dwelling and practicing in solitude)^{๖๖} และริเบตในช่วงแรกรับพุทธศาสนานั้นเน้นรูปแบบที่ ๓ เพราะเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่สุดของพระพุทธเจ้า และส่งผลที่สุดในการปฏิบัติเพราะมีเวลาปฏิบัติได้อย่างเต็มที่ไม่วุ่นเกี่ยวกับโลกภายนอก ต่อมาในริเบตระหว่างศตวรรษที่ ๕ ถึงศตวรรษที่ ๑๒ มีรูปแบบที่ ๔ เกิดขึ้น คือ โยคีคฤหัสถ์ (householder yogin) ซึ่งต่อมามีความสำคัญในริเบต โดยสายประเพณีฌึงมาสืบสาย “ลามะที่แต่งงาน” (Married Lama) หรือลามะที่มีครอบครัวนี้มา และก็มีปราชญ์และครูผู้บรรลุผลสำเร็จและนักปฏิบัติผู้รู้แจ้ง (Realized

* ตามคำกล่าวของพระลามะโจนัม ท็อบเกียล แคน ริมโปเซ เจ้าอาวาสวัดวิเวเช โทรอนโท แคนาดา ซึ่งมีศิษยานุศิษย์อยู่ที่เมืองไทย และมาเมืองไทยประมาณปีละครั้ง ครั้งหนึ่งเคยมาบรรยาย “เปิดประตูสู่พุทธริเบตเรื่องโบราณนิคายแห่งพุทธริเบต” ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีพ.ศ.๒๕๔๖ และเมื่อช่วงกลางเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๗ ท่านได้มาสอนการอ่านภาษาธิเบตและการอธิบายธรรมะจากคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา ท่านกล่าวว่าพระริเบตเรียนคัมภีร์นี้ถึง ๒๐ ปี

^{๖๕} จอห์น โบลเฟลด์, ของดีจากธิเบต: รวมเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาในธิเบต, พิมพ์ครั้งที่ ๔ แปลโดย ส.ศิวรักษ์ (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยธิเบต, ๒๕๔๔), หน้า ๒.

^{๖๖} Rignald A. Ray, The Temptress and the Monk in Samuel Bercholz and Sherab Chödzin kohn, *Entering the Stream* (London: Rider Books, 1994), p.260.

Practitioners) มากมายหลายคน^{๑๔} ส่วนนิกายเกลุกที่เป็นนิกายขององค์ดาไล ลามะถือวินัยพระปาฏิโมกข์อย่างเคร่งครัด^{๑๕} ทั้งนี้สำหรับลามะที่แต่งงานนั้น ไม่ใช่จะเป็นเหมือนดั่งอุบาสก อุบาสิกา หรือฆราวาสทั่วไป แต่เป็นสมณะหรือนักบวชอีกแบบหนึ่งที่ถือหลักปฏิบัติตามสายนิกายอย่างเคร่งครัด และมีคุณสมบัติที่สามารถปฏิบัติตนตระเร็นลับชั้นสูงตามสายนิกายได้ และในแง่ของคุณสมบัติในการปฏิบัติตามหลักธรรมรวมถึงการรู้แจ้งในมรรคผลแล้วแทบจะไม่ต่างจากไปจากภิกษุลามะเลย แต่ที่ต้องมีภรรยาหรือที่เรียกกันว่าภรรยาทางธรรม หรือในอีกระดับหนึ่งเรียกกันว่า ซาฮา (Consort) เพราะมีหลักปฏิบัติแบบตันตระที่เป็นหลักที่ทำให้ผู้ปฏิบัติรู้แจ้งหรือตรัสรู้ได้ทางหนึ่ง นั่นคือ การรวมกันหรือการเป็นเอกภาพระหว่างปัญญา กับ อุปายะ (Wisdom and Skillful Means) ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำให้พุทธศาสนานิกายตันตระหรือวัชรยานถูกเข้าใจผิดมาตลอด เพราะถือว่าละเมิดวินัย ซึ่งหากจะย้อนกลับไปดูที่มาที่ไปก็มีทั้งการกินเนื้อสด โดยเฉพาะเนื้อสุนัข และซากศพ รวมทั้งเนื้อที่ไม่บริสุทธิ์อื่นๆ และกินบ่อขยะในที่เผาศพ (Cremation Grounds) ซึ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้เป็นหลักปฏิบัติดั้งเดิมของลัทธิพราหมณ์ (Brahmanical orthodoxy) อันเสื่อมเสียและน่ารังเกียจซึ่งสกิลตัน (Andrew Skilton) กล่าวว่า การจะบอกว่าพุทธศาสนาซึมซับเอาคุณค่า (Values) เหล่านี้มา ณ เวลานี้ จะไม่ชัดเจนเพราะจริงๆ แล้วมีพราหมณ์หลายคนเปลี่ยนศาสนาเข้ามาสู่สำนักสงฆ์ทั้งหลาย และก็รู้กันว่ามีคนที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธมาศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์สำคัญทั้งหลาย จึงเป็นไปได้ที่คนเหล่านี้จะนำเอาสิ่งที่เป็นอคติทางสังคมนี้เข้ามา^{๑๖}

รูปแบบการปฏิบัติโยคะที่เกี่ยวกับการร่วมเพศ (a form of sexual yoga, involving ritual copulation) กับศักติเพศหญิง (female śakti) ซึ่งตามตัวอักษรแปลว่า อำนาจ (lit. 'power') ซึ่งศักตินี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ซาฮา (Consort) ที่ถือเป็นการกำหนดให้เป็นตัวกระตุ้นการเกิดโพธิจิต (The Bodhicitta) ซึ่งไม่จำเป็นที่ต้องกล่าวว่าเป็นการปฏิบัติตามตัวอักษร อันเป็นการละเมิดพระปาฏิโมกข์ ซึ่งตามสายประเพณีตันตระของอดิศา (Atiśa) ที่ยังคงรักษาการปฏิบัติแบบนี้มา กล่าวว่าเป็นภาษาเชิงสัญลักษณ์แสดงถึงโลกุตระปัญญา (Transcendental Wisdom) เพศชายแสดงถึงอุปายะ (Upāya) อย่างไรก็ตาม Skilton กล่าวว่า การตีความในเชิงสัญลักษณ์ก็ไม่ใช่การตีความทั่วไป^{๑๗} และในเรื่องนี้องค์ดาไล ลามะทรงอธิบายว่า การร่วมเพศที่วุ่นวายไม่ใช่การร่วมเพศทั่วไป แต่หมายถึงประสบการณ์ของความเป็นเอกภาพกับเพศตรงข้าม^{๑๘}

^{๑๔} Rignald A. Ray, *Secret of the Vajra World: The Tantric Buddhism of Tibet* (Boston: Shambhala, 2001), pp.22-24.

^{๑๕} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ษฎุเสณ, *พระพุทธศาสนาแบบธิเบต* (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยธิเบต, ๒๕๓๘), หน้า ๗๕.

^{๑๖} Andrew Skilton, *A Concise History of Buddhism*, 2nd ed.(Birmingham: Windhorse Publications, 1997), p. 139.

^{๑๗} Ibid., p.137.

^{๑๘} องค์ดาไล ลามะ ใน *ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ษฎุเสณ, พระพุทธศาสนาแบบธิเบต* (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยธิเบต, ๒๕๓๘), หน้า ๕๘.

ดังนั้นตามที่กล่าวมานี้ที่บอกว่าพระริเบตสามารถมีภรรยาได้ หรือร่วมเพศแบบคนปกติได้จึงเป็นการเข้าใจผิด เพราะอย่างหนึ่งคือพระกับลามะ อาจจะเหมือนหรือต่างกันก็ได้คือ ลามะอาจจะบวชเป็นพระ หรือไม่ได้บวชเป็นพระก็ได้ ส่วนการปฏิบัติตันตระหรือโยคะที่เกี่ยวกับเพศตรงข้ามก็แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง หรือเป็นขวากับคำกับการร่วมเพศของคนทั่วไป อย่างน้อยอย่างหนึ่งคือ ผู้ปฏิบัติเช่นนั้นต้องขจัดจิตอยากร่วมเพศออกไปเสียก่อน เพราะถ้ามีความคิดแบบนี้เช่นคนธรรมดาอยู่ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะบรรลุการรู้แจ้งและอาจจะมีอันเป็นไปต่าง ๆ ที่แน่ ๆ คือเรื่องแบบนี้เป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ ถ้าปฏิบัติผิดก็มีนรกมาอยู่ตรงหน้า และพุทธศาสนาแบบริเบตก็เน้นเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดอยู่แล้ว ถ้าหากเรื่องนี้ไม่ถูกต้องตามสายประเพณีพุทธก็ไม่จำเป็นต้องปฏิบัติ แต่ที่ปฏิบัติเพราะมันถูกต้องและมีประสิทธิภาพสูงคือ รู้แจ้งโดยเร็วพลัน ซึ่งการเปิดใจกว้างจะทำให้มองเห็นวิถีทางเข้าถึงความจริงได้หลายแบบ แต่ก็อาจจะมีบ้างในทางปฏิบัติที่ผู้ปฏิบัติอาจจะปฏิบัติไม่สำเร็จ หรือปฏิบัติผิดพลาดอันเป็นเรื่องส่วนบุคคล ซึ่งองค์ดาไลลามะที่๑๔ ตรัสไว้ว่า องค์ดาไล ลามะที่๑๓ เคยไล่คณะผู้ปฏิบัติแบบนี้มาแล้ว แต่ว่ามีลามะที่เก่งที่สุดในยุคนั้น หรือบรรลुरुธรรมได้ในการปฏิบัติแบบนี้ ๒ คน ซึ่งองค์ดาไล ลามะที่๑๓ ทรงยอมรับ และกล่าวสำหรับพระภิกษุลามะของพุทธศาสนาแบบริเบตนั้นจะถือเพศพรหมจรรย์กันทุกนิกาย ไม่สามารถละเมิดพระปาฏิโมกข์ได้ หากใครต้องการจะใช้ชีวิตแบบฆราวาสก็ต้องศึกษาลาเพศ

๒. องค์ดาไล ลามะ

ศัพท์คำว่า “ดาไล” (Dalai) หรือ “ทะเล” เป็นภาษา มองโกล แปลว่า “กว้างใหญ่” หรือนัยหนึ่งคือ “ทะเล”^{๘๕} หรือแปลว่า “ทะเล”^{๘๖} ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Ocean”^{๘๗} หรือ “Ocean of Wisdom”^{๘๘} ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยได้ว่า “มหาสมุทรแห่งปัญญา” หรือแปลได้ว่า “Great Ocean (of Wisdom) Lama”^{๘๙} ซึ่งอาจจะแปลได้ว่า “ลามะ ผู้ทรงปัญญาดุจห้วงมหาสมุทร” อันเป็นคำที่ อัลตัน ข่าน (Altan Khan) กษัตริย์มองโกลเสียดวยให้แด่องค์เกียลวา โชนัม เกียโซ (Gyalwa Sonam Gyatso) ซึ่งเป็นองค์ดาไล ลามะ องค์ที่ ๓ อันเป็นการแปลออกจากคำว่า “เกียโซ” (Gyatso) เนื่องด้วยอัลตัน ข่านศรัทธาในการสอนธรรมขององค์เกียลวา โชนัม เกียโซมาก และเห็นพระองค์เป็นจิวจรธรรดาไล ลามะ ซึ่งหมายถึงลามะผู้มีปัญญาดุจมหาสมุทรผู้

^{๘๕} จอห์น โบลเฟลด์, ของดีจากทิเบต: รวมเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาในทิเบต, พิมพ์ครั้งที่ ๔ แปลโดย ส.ศิริรักษ์ (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยทิเบต, ๒๕๔๔), หน้า ๒.

^{๘๖} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ญาณ, พระพุทธศาสนาแบบทิเบต (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยทิเบต, ๒๕๓๘), หน้า ๓๓.

^{๘๗} Robert A.F. Thurman, *Essential Tibetan Buddhism* (San Francisco: Harper San Francisco, 1995), p.36.

^{๘๘} Craig Hamilton – Parker, *A Beginner’s Guide: Timeless Wisdom of the Tibetan* (London: Hodder & Stoughton, 1999), p.46.

^{๘๙} Andrew Skilton, *A Concise History of Buddhism*, 2nd ed. (Birmingham: Windhorse Publications, 1997), p. 194.

ครอบครองคทาเพชร (Diamond Scepter Holder Ocean Lama) ตั้งแต่นั้นมาชาวมองโกลจึงเรียกพระองค์ว่า “องค์ดาไล ลามะ” และเรียกเรื่อยมาถึงองค์ต่อๆมาที่กลับชาติมาเกิด ต่อมาค่านี่แพร่สู่จีนจากชาวดาร์ดาร์แห่งแมนจูเรีย (The Tartars of Manchuria) ซึ่งคบหาสมาคมกับมองโกลเลีย และได้ซื้อครองจีน คำว่าดาไล ลามะจึงแพร่ไปทั่วตะวันออกไกล ภายหลังจากอังกฤษนำมาใช้ และโลกก็รับมาใช้ต่อจากอังกฤษ และร็อคฮิลล์ (W.W. Rockhill) นักการทูตอเมริกันในจีนนิยมใช้ในงานเขียนทั้งหลายของตัวเอง แต่ชาวธิเบตนิยมเรียกว่า กุนดุน (Kundun) และเจ ทัมเช เก็นปา (Jey Tamchey Khyenpa)^{๔๔}

คำว่า กุนดุน (Kundun) แปลว่าพระผู้ปรากฏมาโปรด (The Presence) และคำแปลของดาไล ลามะ นอกจากแปลว่า มหาสมุทรแห่งปัญญาอันเป็นที่นิยมแล้ว ยังแปลได้อีกว่าอำนาจแห่งถ้อยคำ หรือ วจนพลัง (Power of the Word) พระอวตารของพระพุทธเจ้าผู้ทรงความกรุณา (Incarnation of the Buddha of Compassion) ผู้รักษาศรัทธา (Keeper of the Faith) และนิรมานกายอันมีชีวิตของเทพศักดิ์สิทธิ์ (Living Emanation of Divinity)^{๔๕}

เนื่องจากคำว่า Dalai Lama มีผู้แปลเป็นภาษาไทย ๒ แบบ คือ ดาไล ลามะ และทะเลลามะ โดยท่านอาจารย์ ส.ศิวรักษ์ และท่านอาจารย์ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ฆฎเสนา หรือธัมมบัณฑิตภิรมย์ ในเวลาต่อมาใช้คำว่าทะเลลามะ โดยท่าน ส.ศิวรักษ์ กล่าวว่าการใช้คำว่าทะเลหรือดาไลเป็นการใช้ตามตัวอักษรโรมันแบบหลงๆ^{๔๖} โดยท่านแปลงาน “รับเสด็จทะเลลามะ” จากจอห์น โบลเฟลด์ และถอดตัวอักษรเป็นภาษาไทยว่า ทะเล แต่จอห์น โบลเฟลด์ก็ไม่ได้อธิบายว่าทำไมต้องอ่านทะเลในเชิงภาษาศาสตร์

ผู้วิจัยเคยสนทนากับชาวเนปาล ที่มาค้าขายและอาศัยอยู่ในเมืองไทยและพูดภาษาไทยได้ และได้ขอให้เขาออกเสียงคำว่า Dalai Lama เขาก็ออกเสียงคล้ายๆ ชาวตะวันตกคือ ดาไล ลามะ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าเขาค้าขายกับชาวตะวันตกมามาก ประเด็นนี้ก็ยังไม่ได้ชัดเจนว่าควรออกเสียงแบบใด ต่อมาช่วงถัดมาอีก ๑ ปี ประมาณช่วงกลางปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ผู้วิจัยได้รู้จักชาวมองโกลเลียที่มาศึกษาที่มหาวิทยาลัยกรุงเทพ และผู้วิจัยได้อธิบายข้อข้องใจในเรื่องศัพท์นี้ และขอให้นักศึกษาผู้นี้ออกเสียงคำว่า Dalai Lama ให้ฟัง นักศึกษาผู้นี้ก็ออกเสียงว่า ดาไล ลามะ และผู้วิจัยขอให้ออกเสียงอีก ๒ ครั้ง รวมเป็น ๓ ครั้ง นักศึกษาผู้นี้ก็ออกเสียง ดาไล ลามะเหมือนเดิม ทั้งนี้ผู้วิจัยพยายามจะฟังให้ชัดๆว่าจะออกเสียงทะเลไหม และถามนักศึกษานี้ว่าเป็นไปได้ไหมที่เราจะออกเสียง ทะเล แต่ก็ได้รับคำตอบว่าและผู้วิจัยเข้าใจว่าการออกเสียง (Accent) จะใกล้เคียงและชิดมาทาง ดาไล มากกว่า ทะเล คือ ผู้วิจัยเข้าใจว่าถ้าระหว่าง ๑ - ๒ แบ่งเป็นระยะห่างที่เท่าๆกัน ๑๐ ซิต และถ้าคำว่าทะเลคือ ๑ ส่วนดาไล คือ ๒ การออกเสียงของนักศึกษานี้ จะประมาณ ๑.๕ และเธอก็สรุปให้ด้วยว่าควรออกเสียงคำว่า ดาไล และนักศึกษานี้ก็บอก

^{๔๔} Glenn H. Mullin, *The Fourteen Dalai Lamas: A Sacred Legacy of Reincarnation* (Santa Fe: Clear Light Publisher, 2001), pp. 145-147.

^{๔๕} Catherine Barry, *Reflections from the Journey of Life: Collected Sayings of the Dalai Lama*, trans. Joseph Rowe (Berkeley: North Atlantic Books, 2002), pp. 1-2.

^{๔๖} ส. ศิวรักษ์ ใน จอห์น โบลเฟลด์, *ของดีจากริเบต: รวมเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาในธิเบต*, พิมพ์ครั้งที่ ๔ แปลโดย ส.ศิวรักษ์ (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยธิเบต, ๒๕๔๔), หน้า (๗).

ด้วยว่าเรารู้จักกับแนวคิดหรือคตินี้เกี่ยวกับคำว่าดาไล ลามะเป็นอย่างดี และนับถือองค์ดาไล ลามะองค์ปัจจุบันอยู่อีกด้วย และเนื่องจากผู้วิจัยไม่มีความรู้ในภาษามองโกเลีย (Mongolian) ทราบแต่ว่าเป็นภาษาในตระกูล Altaic^{๔๑} และไม่ทราบว่าได้รับอิทธิพลจากภาษาสันสกฤตเหมือนภาษาทิเบตหรือไม่ และในกรณีที่ได้ กฎเกณฑ์จะเปลี่ยนแปลงไปเล็กน้อยแค่ไหน อย่างไร เพราะรูปร่างศัพท์ของคำว่า Dalai ในกรณีที่เราไม่ทราบว่า เป็นภาษาของชาวมองโกล หรือของประเทศมองโกเลีย เราอาจจะเข้าใจผิดได้ว่าเป็นภาษาสันสกฤต เพราะรูปร่างศัพท์เหมือนกันมาก และถ้าถอดศัพท์ตามแบบภาษาสันสกฤตก็จะได้ว่า ทะไล แต่เวลาออกเสียงอาจจะต้องออกเสียง ดะไล คล้ายๆ คำว่า Deva ซึ่งภาษาไทยออกเสียงทเว แต่สำเนียงสันสกฤตจะออก เดวะ แต่นี่ก็ไม่ได้หมายความว่าภาษามองโกลจะมาจากภาษาสันสกฤตและมีกฎเกณฑ์แบบเดียวกันนี้ และทั้งนี้ทั้งนั้นจากที่กล่าวมาไม่ได้หมายความว่า คำว่า ดาไล จะถูกกว่า ทะไล หรือคำว่า ทะไล จะถูกกว่า ดาไล หรือ ดะไล เพียงแต่ว่าผู้วิจัยขอเลือกใช้คำว่า ดาไล เพราะรู้สึกคุ้นเคยและออกเสียงง่ายกว่า

๓. ทิเบต – ทิเบต

ในงานวิจัยฉบับนี้ คำว่า Tibet ใช้อักษรไทยว่าทิเบต เนื่องจากอาศัยงานก่อนหน้าในภาษาไทยอ้างอิง และในพจนานุกรมของวิทย์ เทียงบูรณะธรรม ก็ใช้คำว่าทิเบต^{๔๒} แต่จากการสอบถามอาจารย์กฤษดาพรรณ หงส์ดามรงค์ อาจารย์ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาทิเบตหรือทิเบตคนแรกและคนเดียวในขณะนี้ที่เป็นคนไทย ถึงการถอดตัวอักษรมาเป็นภาษาไทยของคำนี้ เพราะผู้วิจัยสังเกตว่าอาจารย์ใช้คำว่า ทิเบต ซึ่งท่านก็ได้อธิบายว่า คำว่า Tibet ตามตัวอักษรโรมันของภาษาอังกฤษ ควรจะถอดออกมาว่าทิเบต เพราะการออกเสียงก็ไม่ได้ออกไปทาง Th ซึ่งเป็นตัวอักษรโรมันของภาษาอังกฤษที่ตรงกับภาษาไทยคือ ฐ และผู้วิจัยเห็นด้วยกับอาจารย์กฤษดาพรรณ แต่เนื่องจากโครงร่างงานวิจัยฉบับนี้ทำขึ้นก่อนหน้า การเขียนแทนเสียง (Transliteration) ใช้คำว่าทิเบตไปแล้วจึงขอใช้คำนี้ในงานวิจัยฉบับนี้ต่อไป

๔. Rebirth และ Reincarnation

พุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยเฉพาะไทยเถรวาทใช้คำว่า Rebirth ในการอธิบายถึงความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด แต่ไม่ใช้คำว่า Reincarnation เพราะคำนี้ตามความเข้าใจของนิกายเถรวาทบ่งถึงการมีอัตตา หรือวิญญาณตามคติเทวนิยมที่กลับมาเกิดใหม่ ซึ่งจะขัดแย้งกับคำสอนเรื่องอนัตตา แต่อย่างไรก็ตามแล้วแต่ ในภาษาอังกฤษมีการใช้คำนี้สลับไปสลับมากับคำว่า Rebirth หรือหลายๆ ครั้ง คำ ๒ คำนี้ก็ใช้แทนกันได้ในงานเขียนภาษาอังกฤษหลายๆงาน แต่ตามบริบทการใช้แล้ว คำว่า Reincarnation ค่อนข้างจะผูก

^{๔๑} วิทย์ เทียงบูรณะธรรม, พจนานุกรมอังกฤษ - ไทย (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, 2541), หน้า ๕๖๗.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๑. (แต่ใน So Sethaputra, *New model English-Thai dictionary* (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑), หน้า 612. คำว่า Tibet ใช้ภาษาไทยว่า ทิเบต)

คิดกับความเชื่อเรื่องวิญญาณ (Soul) ของชาวตะวันตกซึ่งส่วนใหญ่เป็นเทวนิยม ซึ่งการวิเคราะห์ที่ว่าคำว่า Reincarnation เกิดขึ้นจากบริบทนี้หรือไม่ขึ้นอยู่กับขอบเขตของงานวิจัยฉบับนี้ แต่เข้าใจว่าเวลาชาวตะวันตกที่ใช้ภาษาอังกฤษพูดว่า เวลาตายแล้วมีการเกิดใหม่หรือไม่ ซึ่งพูดในลักษณะการเวียนว่ายตายเกิดที่แม้ความหมายจะไม่เท่ากับเดรวาทใช้ แต่ก็มักใช้กันว่า Reincarnation ส่วนคำว่า Rebirth เท่าที่สังเกตดูจากงานต่างๆ มักจะใช้ไปในทำนองว่ามีการเกิดอีก แต่นี่ก็เป็นความคิดเห็นส่วนตัวจากความรู้อันน้อยนิดไม่อาจถือเป็นมาตรฐานได้

อย่างไรก็ตามเมื่อพุทธศาสนาแบบธิเบตแพร่เข้าสู่โลกตะวันตก การอธิบายแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในพุทธศาสนาของพระหรือลามะชาวธิเบตจำเป็นต้องใช้ศัพท์เหล่านี้อธิบายเหมือนที่พระพุทธองค์ทรงใช้ศัพท์ต่างๆ ในบริบทของศาสนาพราหมณ์อธิบายแนวคิดของพุทธศาสนาแต่อธิบายในบริบทและความหมายของพระพุทธศาสนา เช่นกันกับคณาจารย์ชาวธิเบตที่ต้องใช้ศัพท์ทั้งหลายในภาษาอังกฤษ ซึ่งบางศัพท์หรือบางคำ เป็นคำอธิบายในเชิงเทวนิยม และในกรณีของคำว่า Rebirth และ Reincarnation ในความคิดของชาวตะวันตกก่อนหน้านี้แน่นอนย่อมต่างจากความคิดของเดรวาทโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตามคำว่า Rebirth เป็นคำที่มีความหมายกลางๆ เป็นที่เข้าใจได้ในความคิดของเดรวาท ปัญหาคือ Reincarnation

คณาจารย์ชาวธิเบตดูเหมือนจะใช้ทดแทนกันทั้ง ๒ คำ ตามที่กล่าวมาแล้ว แต่บริบทที่พูดถึงเพื่อยังความเข้าใจให้เกิดแก่ชาวตะวันตก คือ บางครั้งก็อาจจะพูดว่าตายแล้ว มีการเกิดใหม่ (Rebirth) หรือพูดในความหมายลักษณะที่ว่าชีวิตมีการเวียนว่ายตายเกิด (Reincarnation) แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น เป็นการพูดในบริบทของพุทธศาสนา มีการอธิบายเรื่องจิตในแบบพุทธ คือ มีการสืบเนื่องและมีเรื่องกรรม มีเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือหลักไตรลักษณ์^{๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘} เป็นต้น ควบคู่เข้าสู่ชุดกับศัพท์เหล่านี้

^{๕๖} See Chogyam Trungpa, *Transcending Madness: The Experience of the Six Bardos* (New Delhi: Shambhala South Asia Editions, 1999), p.146.

^{๕๗} See Geshe Raptan, *The Preliminary Practice of Tibetan Buddhism*, 2nd ed.(Dharamsala: Library of Tibetan Works & Archives, 1994), pp.12 – 36.

^{๕๘} See The Twelfth Tai Situpa, *Awakening the Sleeping Buddha* (New Delhi: Shambhala, South Asia Editions, 1999), pp.49–105.

^{๕๙} See Gampopa, *The Jewel Ornament of Liberation: The Wish – fulfilling Gem of the Noble Teachings*, trans.Khenpo Konchog Gyaltsen Rinpoche (Ithaca: Show Lion Publications, 1998), pp.77–121.

^{๖๐} See Gehlek Rinpoche, *Good Life, Good Death: Tibetan Wisdom on Reincarnation* (London: Penguin Books, 2002), pp.101–121.

^{๖๑} See Catherine Barry, *Reflections from the Journey of Life: Collected sayings of the Dalai Lama*, trans. Joseph Rowe (Berkeley: North Atlantic Books, 2002), pp.67–80.,95–115.

^{๖๒} See The Dalai Lama, *The Dalai Lama the Buddha Nature: Death and Eternal Soul in Buddhism* (Woodside: Bluestar Communications, 1999), pp.23–68.

เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าอธิบายศัพท์ในความหมายทางพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นความหมายใหม่จากความเชื่อหรือคตินี้เดิม

ในกรณีที่เป็นความเชื่อเรื่องการกลับมาเกิดของพระหรือคุรุลามา พุทธศาสนาแบบทิเบตใช้คำว่า Reincarnation และใช้คำว่า Rebirth ในความหมายของการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งตรงกับเดรวาท และในหลายๆครั้งเมื่อกลุ่มผู้ฟังชาวตะวันตกมีความรู้ ความเข้าใจรวมถึงมีการปฏิบัติสมาธิภาวนาแบบพุทธแบบค่อนข้างหนักแน่นแล้ว การอธิบายแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดมักใช้คำว่า Rebirth ส่วนการกลับมาเกิดของคุรุลามา ใช้คำว่า Reincarnation เท่านั้น ส่วนกรณีที่ใช้สลับไปสลับมาตามแต่บริบทของคนฟัง นั้นมักใช้กับคนฟังที่ไม่มีพื้นฐานความเข้าใจทางพุทธศาสนาเพียงพอ หรือคนฟังชาวตะวันตกระดับชาวบ้าน

ในงานวิจัยฉบับนี้ขอใช้คำว่า Rebirth ในกรณีที่เหมาะสมถึงการเวียนว่ายตายเกิดของคนทั่วไป ซึ่งเป็นไปตามกรรม และใช้คำว่า Reincarnation กับความเชื่อเรื่องการกลับมาเกิดของคุรุลามาแห่งสายประเพณีวัชยานิกาย ซึ่งเป็นไปตามความสามารถของการบรรลุถึงการฝึกฝนจิตในเบื้องสูง จนสามารถกลับมาเกิดยังโลกมนุษย์ใหม่ตามปณิธานที่ตั้งไว้ คือ ปลดปล่อยสรรพสัตว์จากห้วงทุกข์แห่งวัฏสงสาร และชำระกรรมแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ไม่ให้เสื่อมไปตามกาลสมัย

๕. The crown of the head และ The top of the head

ในงานวิจัยเล่มนี้ ถ้าปรากฏคำว่า The crown of the head ผู้วิจัยจะใช้คำว่า จอมขวัญ ซึ่งในความหมายของผู้วิจัยหมายถึง สิ่งที่เป็นวงของผมซึ่งส่วนใหญ่หรือตามที่พบเห็นส่วนมากจะปรากฏอยู่กลางศีรษะจำนวน ๑ วง แม้ว่าบางคนอาจมีมากกว่า ๑ วง และถ้าปรากฏคำว่า The top of the head ผู้วิจัยจะใช้คำว่า กระทบม และพยายามหลีกเลี่ยงไปใช้คำว่า ส่วนบนของศีรษะ แทนในบางครั้ง ทั้งนี้ทั้งสองคำนี้ใช้สลับกันในคัมภีร์-ฎีกาสำนวนต่างๆ และผู้วิจัยก็ไม่ค่อยพอใจกับคำอธิบายของทั้งสองคำนี้ที่ปรากฏในพจนานุกรมหลายๆเล่ม ทั้งฉบับ อังกฤษ-ไทย และ อังกฤษ-อังกฤษ เพราะเห็นว่าคำอธิบายยังไม่ชัดเจนเพียงพอที่จะชี้ชัดถึงจุดที่แท้จริงเหล่านี้ได้ในเชิงกายวิภาคศาสตร์ ถึงแม้จะชวนให้เข้าใจในหลายครั้งว่า สองคำนี้หมายถึง กระทบม แต่ในบางครั้งที่ปรากฏในคัมภีร์เดียวกันกลับใช้ทั้งสองคำคือ The crown of the head และ The top of the head ในการอธิบายซึ่งทำให้คิดว่าทั้งสองคำนี้หมายถึงจุดเฉพาะที่ต่างกันและก็ชวนให้เข้าใจว่า The crown of the head คือ จอมขวัญ ส่วน The top of the head คือ กระทบม แต่เมื่อปรากฏสลับกันในหลายสำนวนทั้งที่เป็นคัมภีร์ดวัชทางศาสนาและคัมภีร์การแพทย์

^{๖๖} See The Dalai Lama, et al., *MindScience: An East-West Dialogue* (Boston: Wisdom Publications, 1991), pp.13-114.

^{๖๗} See Bokar Rinpoche, *Death and the Art of Dying in Tibetan Buddhism*, 2nd ed., trans. Christiane Buchet (San Francisco: Clear Point Press, 2001), pp.81-94.

^{๖๘} See Chökyi Nyima Rinpoche, *The Bardo Guidebook* (New Delhi: Rupa.Co, 2003), p.96.

แผนริเบตซึ่งก็เป็นแผนพุทธเช่นกัน* ที่อธิบายถึงเรื่องหรือจุดเดียวกันผู้วิจัยจึงเกิดความบังงายใจในการใช้คำเหล่านี้ในโอกาสนี้ โดยเฉพาะเมื่อกล่าวถึง จักร ช่อง ต่างๆในร่างกาย ท่านผู้รู้จึงโปรดฟังพิจารณา

* อาจกล่าวได้ว่าวิถีชีวิตแบบริเบตส่วนใหญ่จะเป็นวิถีพุทธและแทบทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับชีวิตจะเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นศาสตร์หรือศิลป์ในด้านต่างๆ หรือแม้แต่วรรณกรรมหรือนิทานกล่อมเด็กก็ยังเป็นเรื่องพุทธศาสนา ในที่นี้ในเรื่องการแพทย์ก็เช่นกัน ก็เป็นการแพทย์แผนพุทธ